

Микола Жарких

Гійом де Рубрук

Київ 2012

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою

www.M-Zharkikh.name/uk/History/Rubruk.html

В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.

В HTML-версії доступні зображення великого розміру, які в даний документ вставлено у зменшеному розмірі.

Полная русская версия:

www.M-Zharkikh.name/ru/History/Rubruk.html

Full ukrainian version:

www.M-Zharkikh.name/uk/History/Rubruk.html

Стаття написана в 2012 р.

Дана версія документа згенерована 3 жовтня 2013 р.

Вступ

Гійом де Рубрук

Гійом де Рубрук (Guillaume de Rubrouck, рік народження невідомий – 1248 – 1265 рр. – рік смерті невідомий) – фламандець з роду, чернець ордену францисканців. Він увійшов в історію як автор великої і дуже цікавої книги «Мандрівка у східні країни», написаної як звіт з поїздки 1252 – 1255 рр. до монгольського хана Мунке.

Ця книга ще не була предметом джерелознавчого дослідження і дана стаття ставить мету надолужити в міру можливості цю прогалину.

Робота спирається на російський переклад книги Рубрука, виконаний Олександром Юстиновичем Малєїним і вперше опублікованим у 1911 р.; в 1957 р. цей переклад був перевиданий з передмовою Н.П.Шастіної, а з нього зроблено [веб-передрук](#).

[Сьомий хрестовий похід](#)

[Посольство Андре Лонжюмо](#)

[Політичні обставини поїздки](#)

[Структура твору](#)

[Джерела твору](#)

[Хронологія](#)

[Метрологія](#)

[Французькі реалії](#)

[Руські реалії](#)

[Історичні відомості](#)

[Географія Євразії](#)

[Проблеми перекладу](#)

[Епілог](#)

[Висновки](#)

Київ, травень 2011 – січень 2012 рр.

Сьомий хрестовий похід

В середині 13 ст. справи хрестоносців у Палестині стояли дуже кепсько. Мусульмани оточували їхні володіння з усіх боків і здобували одну перемогу за другою. Найбільш успішними з цих мусульман були єгипетські мамлюки.

В 1244 році хорезмійське військо захопило Єрусалим – головну мету всіх зусиль хрестоносців. Пізніший хід подій показав, що ця втрата була для хрестоносців безповоротною.

Як хорезмійців занесло до Палестини? З 1221 року військо хорезмського султана Джалал ад-Дина Манкбурни вело боротьбу проти монголів. Вона йшла з перемінним успіхом на просторах сучасних Узбекистана, Таджикистана, Туркменії, Афганістана, Пакістана, Ірана, Азербайджана та Вірменії. Після загибелі Джалал ад-Дина (1231 р., Азербайджан) вибиті зі своєї батьківщини хорезмійці встановили політичний контакт з правителями Єгипту і на пропозицію останніх напали на Єрусалим.

Таким чином, падіння Єрусалима було неначе цунамі після великого політичного потрясіння в Центральній Азії, спричиненого монголами. Поява нової воєнно-політичної потуги змінювала плани традиційних гравців на близькосхідному театрі політичної боротьби; всі вони почали шукати контактів з монголами і намагались залучити їх до союзу проти інших борців.

В католицькій Європі падіння Єрусалима не зробило майже ніякого враження. Римський папа і християнські королі закликали один одного дати відсіч ворогам хреста, але далі обміну думками справа не рухалась. Один тільки французький король Людовік 9-й (1214 – 1270) вирішив, що

Есть кому принять державу,
Поддержат отцову славу

– і в 1245 році оголосив новий хрестовий похід (за загальною нумерацією – сьомий). Він отримав на це діло благословення римського папи Інокентія 4-го, котре, однак, не справило враження на інших монархів. Жоден інший король не підтримав Людовіка, і цей похід став французьким національним підприємством, свого роду «малою вітчизняною війною». Він не тільки не показав єдності й згуртованості католицького суперетносу проти ісламського, а скоріше навпаки – демонстрував роздробленість католиків.

Отже, у 1248 році король Людовік змобілізував досить численне військо. Воно налічувало 15 тис. чоловік, з них 3000 кінних рицарів і 5000 піхотинців-арбалетників [Такі числа подають російська та англійська Вікіпедії. [Відомості](#) про 40 тис. кінноти та 20 тис. піхоти – явна пересада].

25 серпня 1248 р. король зі своїм військом відплив з порта Ег-Морт (Aigues-Mortes). У почті короля був Гійом де Рубрук...

Біографічні відомості про Рубрука дуже обмежені. Різні довідники подають зовсім різні відомості про нього. Так, щодо хронологічних рамок його життя побутують три версії:

- 1, нар. 1215..1220 рр., Кассель – бл. 1270 р. (Н.П.Шастіна, 1957 р.; німецька, українська Вікіпедія);
- 2, 1215 р., Рубрук – 1295 р. (французька та болгарська Вікіпедія);
- 3, бл. 1220 р., Рубрук – бл. 1293 р. (англійська, польська, російська Вікіпедія). Болгарська Вікіпедія підтримує цю версію тільки в частині року народження;
- 4, бл. 1210 – бл. 1270 р. (Даніель Во, 2002 р.).

Всі ці точки зору побутують рівночасно і незалежно; жоден з авторів не дає собі труда подати обґрунтування – з яких непрямих джерельних даних викомбіновано ці

дати, так само як не звертає уваги на інші версії і не журиться їх спростуванням чи узгодженням.

Все, що можна вивести з цього різнобою думок – це те, що дати і місця його народження і смерті є невідомими. Прізвище його «де Рубрук» означає власне «із Рубрука». Рубрук – це маленьке селище в історичній Фландрії, на крайньому північному сході сучасної Франції при її кордоні з Бельгією. «Джерелом» для думки про народження нашого героя тут було, я думаю, його прізвище. Кассель – трохи більше містечко, де в 10 км на південний схід від Рубрука, так само у Франції при кордоні з Бельгією.

Щодо місця його смерті та поховання ніяких гіпотез нема, невідомі також час і обставини його смерті.

Так само невідомими є початки його кар'єри: освіта, прийняття чернецтва, перехід на службу до французького короля і здобуття довіри з боку останнього.

Що освіта Рубрука була небуденна, свідчить таке місце із 47-ї глави його книги:

Деякі з них [монгольських прорицателів], і особливо головний, знають дещо з астрономії та передвіщають їм [монголам] затемнення сонця й місяця. Той, хто виписав такий атестат, сам мусив мати неабиякі знання з астрономії.

Окрім того, Рубрук мав значні знання з медицини. Хоча сам він лікарською практикою не займався, він цікавився тим, якими засобами лікують інші, міркував про властивості ревеню і так оцінював китайських лікарів:

[Китайські] медики дуже добре знають дію трав і прекрасно міркують про пульс, а сечогінних засобів вони не вживають, та й взагалі про сечу нічого не знають (гл. 28).

Щоб дати таку оцінку, Рубрук мусив сам знати, що таке пульс та сеча.

Флот французьких хрестоносців пливе у похід. В центрі – король Людовік 9-й з німбом святого над головою. [Давня французька мініатюра](#)

...17 листопада 1248 р. (за іншими даними – у вересні 1248 р., мабуть, помилка) флот хрестоносців доплив до Кіпра, де зробив тривалу зупинку. Тут військо провело цілу зиму, поки король збирав відомості про політичну ситуацію і виробляв план подальшої кампанії. Латинська імперія (з центром у Константинополі) запрошувала його воювати проти грецької Нікейської імперії; антіохійський князь та рицарі-храмовники пропонували війну проти мусульман в Сирії.

Доводиться читати, що Людовік хотів завоювати Єгипет, щоб мати продовольчу базу для подальшого наступу на Палестину і відвоювання Єрусалиму. Не думаю, щоб такий план міг серйозно розглядатись. Для окупації Єгипту і встановлення контролю над ним до такої міри, щоб отримувати звітди постачання і вивести більшу частину війська на подальшу війну, ніяких хрестоносних сил не вистачило б, і

французи не могли цього не розуміти. На мою думку, стратегічний план походу повторював план шостого хрестового походу (1228 – 1229 рр.), під час якого імператор Фрідріх 2-й однією тільки демонстрацією своєї сили, без реальних битв, змусив єгипетського султана уступити Єрусалим.

Отже, я думаю, що Людовік збирався висадитись у Єгипті, щоб зашахувати його столицю – Каїр, змусити ворога до генеральної битви (яка, звичайно, уявлялась переможною для хрестоносців) і нав'язати мир, який би включав територіальні поступки в Палестині. Цей план не можна не визнати раціональним. Адже всі успіхи в облозі периферійних фортець і здобутті периферійних територій без поразки ворожої польової армії були б ефемерними.

...Фрідріх – автор цієї стратегії – на той час сидів у Палермо, махав на французький флот шапкою і говорив: «Давай, давай!», а сам не без цікавості спостерігав, як то впорається плагіатор з поставленим перед ним завданням (ну, це сцена з ненаписаного історичного роману...)

6 червня 1249 р. хрестоносці здобули Дамієтту, гарнізон якої просто втік перед нападом. Їм залишалось пройти (або проплисти вгору Нілом) до Каїра 240 кілометрів, або десять денних переходів.

І тут трапилось несподіване. Перша перемога, замість того щоб скріпити бойовий дух війська, здеморалізувала його. Вояки розпиячилились і розлінувались. Вони вже нікуди не хотіли йти далі з Дамієтти, хоча час працював проти них і з кожним днем затримки дія фактору раптовості вивітрювалась, а єгиптяни отримували час для мобілізації. Доводиться читати, що така дивна поведінка була зумовлена розливом Ніла, який хрестоносці не могли подолати. Неважко зрозуміти, що для війська, котре успішно пропливло 3 000 км від Франції до Кіпра і потім ще 400 км від Кіпра до дельти Ніла, розлив нільського рукава в 1 або 2 км завширшки становив справді непереборну перешкоду.

*Ліворуч – битва при Ель-Мансурі. Праворуч – король Людовік 9-й та Ізембар ле Ку.
Давня французька мініатюра*

20 листопада 1249 р. вони вирушили далі і за 4 тижні, не зустрічаючи жодного опору, переможно пройшли 90 км. Коли французи дійшли до каналу Ашмум (нині він зветься Ес-Сагір), на його південному березі було зосереджене єгипетське військо під командуванням мамлюцьких генералів Фарс ад-Діна Актаї та Бейбарса аль-Бундукдарі (1223 – 1277). Кінець грудня 1249 і січень 1250 року пройшли у безуспішних спробах форсувати канал. Нарешті 8 лютого 1250 р. французам вдалося переправити частину сил через канал. Авангард під командуванням брата короля, графа Роберта д'Артуа, захопився першим успіхом і почав переслідування. Правдоподібно припускають, що він сам хотів здобути всю славу переможця. Бейбарс наказав відкрити ворота фортеці Ель-Мансура і панцирна кіннота загналась на її вулиці. Єгиптяни контратакували і знищили цей загін; його необачний

командир загинув. Цей був перший переможний бій Бейбарса, славного полководця і майбутнього султана Єгипту.

Тепер про продовження наступу не було що думати; але король замість відступу наказав боронити табір і запропонував новому султану Тураншаху обміняти Дамієтту на Єрусалим та деякі території в Сирії. Султан, природно, відмовив. Вночі на 5 квітня 1250 р. хрестоносці почали відступати до Дамієтти. О, тут вони були значно прудкіші і за один день добігли до селища Фарискур (за 60 км від Ель-Мансури і 30 км від Дамієтти). Єгипетське військо неухильно їх переслідувало і 6 квітня 1250 року зробило сильний напад, зім'яло французький табір і захопило у полон короля, його братів – Шарля Анжуйського та Альфонса де Пуатьє та багато рицарів. Хрестоносна армія перестала існувати.

Король зобов'язався сплатити величезний викуп (800 тис. золотих динарів), здати Дамієтту єгиптянам і не повертатись до Єгипту. Остання умова згадувалась у глумливій пісні, складеній Джамал ад-Діном ібн-Матрухом: «Якщо король знову спробує воювати, то хай знай, що його в'язниця повністю готова та й кайдани, у які його заковували, теж не заіржавіли». Отож Людовік,

Зібравши деяких троянців,

Обсмалених як гиря ланців,

8 травня 1250 р. відплив з Єгипту до Акри у Палестині, де перебував до 1254 року, сподіваючись на прибуття нових хрестоносців.

...А Фрідріх у своєму Палермо, одержавши новини з фронту, мабуть, сказав: «Не до того професора звернулись. Що німцю добре – то французу смерть» (ще сцена з того ж роману...) Фрідріх помер 13 грудня 1250 р. і, безсумнівно, встиг одержати повну інформацію про крах французького походу. Зрештою, ми самі бачили, що той, кого папська атестаційна комісія виключила з лав католицької церкви за погану поведінку й невиконання розпоряджень адміністрації, досягнув певного успіху, а той, хто ні на йоту не відступав від папських велінь – зазнав найбільшої поразки, яку тільки можна собі уявити.

Посольство Андре Лонжюмо

Однак для нашої теми найбільш істотним було прибуття двох несторіан – Давида та Марка – в якості «монгольських послів» до короля Людовіка. Вони прибули до Нікозії (Кіпр) 20 грудня 1248 року і тут зустрілися зі своїм давнім знайомим – Андрієм Лонжюмо (André de Longjumeau). Брат Андрій познайомився з ними під час своєї попередньої поїздки до монголів у таборі біля Карса (мабуть, в 1246 р.).

«Посли» пояснили, що їх надіслав монгольський генерал Ельджигідей (або Ельчидай, намісник в Ірані), який діяв з наказу хана Гуюка. Вони принесли «лист Гуюка» до Людовіка, в якому хан, замість звичних для всіх подібних листів вимог визнати свою верховну владу, бажав королю успіхів у війні з мусульманами і зазначав, що латиняни, греки, вірмени, несторіани, яковіти і взагалі всі, хто поклоняється хресту, однаково користуються його милостями і є в його очах однією спільнотою. Того самого він вимагав від найяснішого короля.

Посли повідомили, що хан Гуюк та 18 інших царевичів повернулись до християнства і що Ельджигідей також є християнином з давніх пір.

Лестун завжди у серці винайде куток

– кажуть байкарі, і в нашому випадку сюжет байки був розіграний на всі 100%.

Ліпшого кандидата на звання фількіної грамоти, ніж цей лист, важко підшукати. По-перше, ніякому скороходу не вистачило б ніг збігати до Каракорума, отримати там від справжнього Гуюка справжній лист і повернутись назад за 33 дні (17 листопада – 20 грудня 1248 р.). По-друге, всі справжні листи усіх монгольських ханів завжди починались і закінчувались на одному: той, до кого адресувався лист, мав визнати себе підданим монгольського хана. По-третє, докладне вичислення найдрібніших відламів християнства показувало б якусь нечувану обізнаність Гуюка у цьому незначному питанні, що також мусило б насторожити французів.

Насправді зміст цієї фількіної грамоти однозначно вказує, що написали її самі «посли» (1, вони як несторіани були добре обізнані з християнськими конфесіями, поширеними на Близькому Сході; 2, вимога зрівняння несторіан з латинянами була в інтересі одних тільки несторіан і саме від них виходила; 3, бажання, щоб король воював з мусульманами, було в політичному інтересі всіх близькосхідних християн, і несторіан в тому числі). Давид і Марк говорили, що вони почули про прибуття короля на Кіпр від султана Мосула (це 900 км від Нікозії, і слід здогадуватись, саме тут і склався план оцього «посольства», тут була написана фількіна грамота).

Чи брав участь у цій затії Ельджигідей, як казали «посли»? Він надто добре знав, що фальшування ханського листа в Монгольській імперії не заохочується, а скоріше карається. Доводиться читати, що Ельджигідей був зацікавлений спрямувати Людовіка до Єгипту тому, що сам він замірявся захопити Багдад, і тому, мовляв, він заохочував Людовіка напасти на мусульман. Це звучить не надто переконливо. Намір Людовіка воювати з мусульманами був добре відомий, і для заохочення цієї війни достатньо було нічого не робити; між військами хрестоносців і монголів лежала Сирійська пустеля, і не було ніякої небезпеки їх зіткнення (тому й погоджувати дії не було потреби). Тому я думаю: Ельджигідей не тільки не починав цього «посольства», але навіть не знав про нього. Воно було інтригою Давида та Марка, які представляли самих себе і нікого більше (ну, кожен міжнародний авантюрист завжди розраховує, що його самовільні дії прийдуться до вподоби тим чи іншим політичним потугам, але звідси не випливає, що такі дії були заздалегідь погоджені з цими потугами).

І от король, замість того щоб дати «послам» по 20 буків і заборонити їм з'являти до хрестоносців – замість усього цього король святкує з ними Різдво Христове, допомагає їм зустрітись з папським легатом Іудою де Шаторо (Eudes de Chateauroux) і складає відповідь на їх лист!

У Гави від хвали здуріла голова,

Ще б пак! Здобути такого потужного союзника! Який хоче воювати з мусульманами! Знищити мусульманство до ноги! Поширити християнське царство аж до Китаю! Привести хана і його вельмож, які вже й самі визнали християнство, до покори римському папству!

І на привітливій Лисиччині слова

Ворона каркнула щодуху і щосили:

26 січня 1249 р. Давид та Марк поїхали з Кіпра додому. Разом з ними вирушило французьке посольство на чолі з Андрієм Лонжюмо (за іншими даними, Андрій вирушив 16 лютого 1249 р.). Посли везли подарунки та лист до хана Гуюка. Брат Андрій вирушив назустріч своїй смерті.

Рубрук у своїй книзі неодноразово підкреслював: ложних послів монголи вбивають. А як дізнатися, чи посол справжній, чи ложний? Ну, якщо він привіз відповідь на лист, якого хан не відправляв, то його вочевидь визнають ложним (ще й з речовим доказом).

Андрія врятувало чудо – поки він дістався до ставки хана, Гуюк помер. Точна дата його смерті невідома, але загально прийнято, що це сталось в 1248 році (є відомість, що [Гуюк помер у квітні 1248 року](#). Я в таку ранню дату не вірю. Цілком неймовірно, щоб в Ірані та на Близькому Сході в кінці 1248 року, тобто через 7 чи 8 місяців, не знали про його смерть. А якщо знали, то вся інтрига Давида та Марка була не тільки безглуздою, але й вочевидь небезпечною для інтриганів.)

Андрій прибув у ставку на початку 1250 року і був прийнятий регенткою Огул-Гаймиш (удовою по Гуюку). Подарунки, які він привіз, монгольський уряд сприйняв як данину, а замість умов союзу проти мусульман Андрій почув вимогу, щоб король визнав верховну владу хана. Позитивом було те, що голови йому не відрубали (хоча підстави для цього були).

Доводиться читати, що Огул-Гаймиш була дурепа, не зрозуміла значення посольства і своєю відповіддю зруйнувала великі перспективи політичного співробітництва монголів і католиків. Порівнюючи її відповідь з тим, що писали монгольські хани на адресу католиків до неї та після неї, слід визнати, що її позиція була точним повторенням спільної позиції всіх керівників Монгольської імперії; інакше відповідь не знайшла б підтримки серед монгольської еліти і все одно не мала би впливу на політику (була б денонсована, як кажуть сучасні дипломати).

Скільки часу французький посол провів у ханській ставці – точно невідомо. Виходячи з того, що в квітні 1251 року він уже був у Палестині, він виїхав у зворотній шлях не пізніше жовтня 1250 року (Плано Карпіні за 6 місяців зумів доїхати з Каракорума до Києва, а зворотній шлях Рубрука зайняв цілий рік; на цій підставі я вважаю, що для переїзду з Монголії до Палестини потрібно було не менше 6 місяців. Інший спосіб розрахунку полягає у вимірюванні віддалі – десь 5500 км – між Палестиною і центром Монголії. Поділивши цю відстань на довжину денного переходу – 30 км – одержуємо 183 дні, тобто ті самі 6 місяців).

Разом з тим доводиться читати, що він виїхав невдовзі після обрання ханом Мунке. Яка підстава такого датування – мені невідомо, здається, джерелом тут є фраза в 30-у розділі книги Рубрука:

Отже, по смерті Кена на бажання Бату був обраний Мангу, і він був уже обраний, коли брат Андрій був там.

Мунке був обраний двома курултаями – один відбувся на початку 1251 р., другий – 1 липня 1251 року. Навіть припускаючи, що Андрій був свідком першого курултая, все одно виникає суперечність з дуже ранньою датою його прибуття в Палестину.

6 квітня 1251 р. Андрій Лонжюмо з товаришами поставився перед королем у Цезарії (Кесарії Палестинській – нині городище в Ізраїлі на березі моря). Король був дуже розчарований таким провалом – адже після поразки власного війська союзник був йому ще більш потрібний, ніж перед походом.

Письмовий звіт з посольства Лонжюмо невідомий, можливо, він і не був написаний, оскільки посол звітував особисто королю. Безсумнівно, що при цьому був присутній Рубрук, оскільки він неодноразово згадував відомості, одержані від

брата Андрія, і підкреслював, що всі вони відповідають його власним спостереженням.

Політичні обставини поїздки

Звіт Лонжюмо повністю знищив несторіанську інтригу і, здавалось, вніс ясність у політичну ситуацію: монголи є ворогами католиків і прагнуть їх підкорити. Але разом з цією тверезою інформацією Лонжюмо наговорив королю і багато казок, зокрема, про боротьбу Чингіс-хана з пресвітером Іоаном і про 800 похідних християнських каплиць на возах, які буцімто слідуєть за ставкою хана. З цього почалася нова інтрига, вже чисто католицька: якщо монголи ще не є християнами, то їх можна повернути на християнство і у такий спосіб підпорядкувати своєму політичному впливу.

На цьому місці варто зауважити, що не самі тільки християни вірили у можливість обернути монголів у свою віру. Такі самі політичні надії зафіксував в той час персидський історик Джузджані, який перебував у Делі (Індія) і в 1259 – 1260 рр. написав «Насирові розряди» (всесвітню історію). В ній він багато уваги приділив монголам і жадібно нотував кожен факт і кожну чутку про прихильність монголів до ісламу. Особливі надії він покладав на царевича Берке:

Усе військового його склададось із 30 000 мусульман і у війську його була встановлена п'ятнична молитва. Люди, які заслуговують на довір'я, кажуть, що в усьому його війську встановлено такий порядок: кожен вершник повинен мати при собі молитовний коврик з тим, щоб коли прийде час намазу, зайнятись творенням його.

На виконавця свого плану король обрав Рубрука. Він мав їхати до монголів не як посол короля, а як мандрівний проповідник, який хоче привітати християн-Чингісидів і проповідувати християнську віру серед монголів. Звичайно, така мотивація поїздки була секретом Полішинеля і дуже слабо маскувала її дійсну мету – провести дипломатичний зондаж, тобто з'ясувати ставлення монголів до певних політичних ідей, не накладаючи на себе ніяких зобов'язань. Першим Рубрук мав відвідати сина Бату Сартака і з'ясувати, чи дійсно він – християнин, як продовжував вірити король. До Сартака була адресована і рекомендаційна грамота короля, яку віз з собою Рубрук.

Сучасний вид Акри

Десь навесні 1252 р. (точна дата невідома) Рубрук з кількома товаришами відплив з Акри (Палестина) до Константинополя (на той час – столиці католицької Латинської імперії). Тут посольство з невідомої причини монялось мало не рік, і тільки 7 травня 1253 р. відпливло далі.

21 травня 1253 року Рубрук висадився в Судаку (в Криму) і ступив на землю, підвладну монголам. Перший же монгол, якому Рубрук почав пояснювати, хто він такий і куди їде, запитав його: «Так ви – посол?» Рубрук, відповідно до узятої на

себе ролі, заперечував як міг, але при кожній наступній зустрічі все повторювалось знову. Логіка монголів була проста: якщо іноземець їде до хана, він – посол; а якщо він – посол, то їде, щоб укласти мир; а мир монголи розуміли завжди однаково: іноземний державець мав визнати зверхність монгольського хана над собою і сплачувати йому данину.

1 серпня 1253 р. його приймав царевич Сартак, син Бату (його ставка знаходилась у міжріччі Дона і Волги). Після пояснень Рубрука, що він – не посол і читання грамоти короля Сартак дав відповідь, що він не може на свою руку дозволити Рубруку залишитись у своїй ставці і проповідувати християнство, але віддає цю справу на розсуд свого батька – Бату.

Приєм у Сартака приніс Рубруку гірке розчарування: він переконався, що Сартак – ніякий не християнин, а тільки любить пити кумис і пригощати ним християн (коли вони траплялись). Але коли його називали християнином, він сердився і говорив: «Я не християнин, а монгол». Вся його прихильність до християнства скінчилась на тому, що він взяв собі дорогоцінний Псалтир, розкішно ілюмінований золоченими мініатюрами, який дала Рубруку «пані королева».

...Хто була ця «пані королева»? У своїй книзі Н.П.Шастіна пише:

Рубрук був близький до короля Людовіка 9-го та його матері Бланки Кастільської, котра була однією з найосвіченіших жінок свого часу. Про цю близькість до королівської родини свідчить хоча б те, що Рубрук кілька разів згадував подарований йому королевою Маргаритою псалтир з чудовими мініатюрами (с. 15)

Тобто коментатор коливається між Бланкою Кастільською (1188 – 1252) – матір'ю Людовіка 9-го і Маргаритою Прованською (1221 – 1295) – його дружиною. Але якщо близькість Рубрука до Маргарити обґрунтовується згадкою про Псалтир, то звідки впливає близькість до Бланки?

Рубрук супроводжував короля у виправі на Єгипет; достовірно відомо, що він перебував у Дамієтті (див. нижче розділ «Французькі реалії»). Де він перебував під час походу на Каїр – невідомо. Якби я писав історичний роман, я б залишив його у Дамієтті при вагітній королеві Маргариті і дав би йому якусь поважну роль. Наприклад, під час паніки після поразок Маргарита наказала йому зупинити втікачів, і він, узявши дорогоцінний псалтир як вірчу грамоту королеви, зупинив кораблі хоробрих генуезців (або відважних венеціанців) для організованої евакуації. Отут він і дістав цей псалтир як нагороду...

Звичайно, могло бути і так, що цей Псалтир він дістав уже в Акрі під час підготовки до поїздки. Одним словом, я схиляюсь до думки, що ця книга належала Маргариті, а не Бланці (слід звернути уваги, що Бланка померла ще перед від'їздом Рубрука, і якби він думав про неї, то написав би «покійна пані королева»; оскільки цього нема, то це – додатковий штришок на користь Маргарити. Але як кожен аргумент *ab silencio*, він дуже слабкий).

Рубрук переправився через Волгу і через 9 днів потрапив у ставку Бату. Його звично називають «золотоординським ханом», але слід пам'ятати, що хан – це імператор, правитель незалежної держави. Бату в історії з Рубруком повів себе не як незалежний володар, а як зразковий вірнопідданий, губернатор області: він передав справу на волю хана Мунке.

За той відносно недовгий час, проведений в європейській частині Монгольської імперії, Рубрук з'ясував, що проповідь католицтва серед татар наштовхнулася на несподіване утруднення: руські, греки і алани – православні християни, які вже жили серед татар – були переконані, що той, хто п'є кумис, не зможе спасти душу; обряд розгрішення від невіЛЬНОГО пиття кумису виглядав так, неначе людина наново наvertsалась до християнства. Оскільки жити татарським трибом життя і не пити кумис було неможливо, проповідь Рубрука не могла мати успіху. Хоча сам він зовсім не вважав кумис за якийсь гріх, він нікого не міг переконати, і через цей звичай католицизм не мав шансів утвердитись у західній частині Монгольської держави, де було багато православних.

Вже у ставці Сартака Рубрук зустрівся з досить численною корпорацією несторіан, представники якої займали високі посади при дворі. Чим далі він їхав на схід, тим більше зустрічав несторіан. І в кочовій ставці Мунке, і в Каракорумі він побачив досить організовані несторіанські громади, які вели боротьбу за вплив при дворі з громадами мусульман та буддистів. Рубрук зі своїм католицизмом був уже четвертим у цій черзі претендентів на вплив. Хоча він мав декілька зустрічей з Мунке і навіть взяв участь у богословському диспуті, організованому за наказом хана, жодного інтересу до католицької віри хан не виявив.

Прохання Рубрука залишитись на довший час при ставці хана навіть не розглядалось: йому була передана воля хана, щоб він їхав назад. Під час прийому повторилась уже відома історія: Рубрука запитували, від якого короля він є послом і чи не хоче той король визнати зверхність хана. Рубрук знову і знову пояснював, але коли дійшло до укладання листа від Мунке до Людовіка, то в ній Рубрук все одно був поіменованний послом (він спеціально допомінався, щоб це місце листа змінили). Суть листа Мунке була та сама, що й інших листів монгольських ханів до європейських володарів: або підкоряйтесь нашій ханській владі, або ми підемо на вас війною.

Отож, хоча Рубрук формально не був послом, але відповідь, яку він привіз, була дипломатичною заявою.

Добре розглянувшись в обставинах при монгольському дворі, Рубрук прийшов до рішучого висновку, що всякі спроби проповіді католицизму тут є марними: по-перше, через те, що монголи не були примітивними язичниками, а мали свою власну релігію, досить багату теоретичним змістом; по-друге, через те, що вплив несторіанської, мусульманської та буддійської громад при дворі далеко перевищував усі можливості католиків.

На зворотному шляху, перебуваючи в місті Ані у Вірменії, Рубрук зустрів місію у складі п'яти ченців-домініканців, які мали листи від римського папи до Сартака та Мунке. Вони збирались проповідувати католицтво серед татар, але Рубрук детально пояснив їм безвиглядність цієї справи. Під впливом його відомостей місія змінила свої плани.

Коли Рубрук доїхав до Палестини, від дізнався, що король уже повернувся до Франції. Провінціал ордену францисканців з невідомих нам причин не дозволив йому їхати до Франції, щоб особисто звітувати про поїздку. З його наказу Рубрук мав залишився в Акрі. Тому він склав письмовий звіт для короля, який ми тепер вивчаємо. Так не названий Рубруком провінціал прислужився до появи дорогоцінного історичного джерела.

Новий англійський переклад Петера Джексона (1990) містить істотну поправку: Рубрук пише про свого супутника Госсета, що він «є тим, що привіз листа [королю]». Давніший англійський переклад В.Рокхіла (1900) та російський переклад О.Малеїна (1911, 1957) подають: «той, що віз подарунки [Сартаку]». Якщо прийняти цю поправку, ми маємо вказівку на посланця від Рубрука до короля.

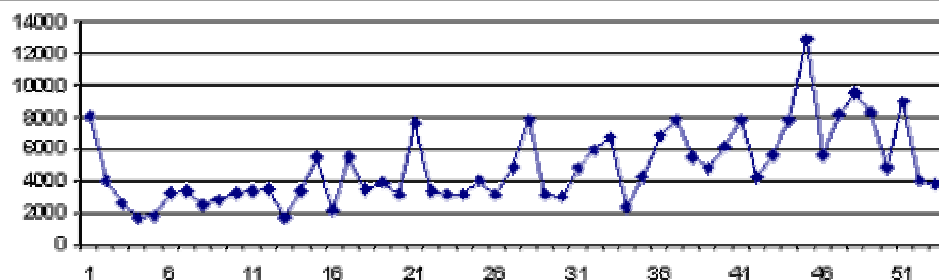
Структура твору

Книга Рубрука в російському перекладі О.Ю.Малеїна складається зі вступу і 53 глав. Разом з тим слід знати, що англійські переклади ([The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253-55, as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine. tr. from the Latin and ed., with an introductory notice, by William Woodville Rockhill. – London: Hakluyt Society, 1900; The mission of Friar William of Rubruck : his journey to the court of the Great Khan Mongke, 1253-1255, tr. by Peter Jackson; introduction, notes and appendices by Peter Jackson with David Morgan. – London: Hakluyt Society, 1990](#)) розділені на 22 глави. Мабуть, в різних списках поділ на глави різний; це, здається, не було предметом спеціального вивчення. Ну, в Європі та Америці такої науки як археографія просто не знають, а в Україні хоч і є спеціальний Інститут археографії, але він Рубруком поки що не цікавився.

№	Назва	Обсяг, байт
	Передмова	905
Прибуття до Криму		
1	Від'їзд наш з Константинополя і прибуття в Солдайї, першого міста татар	8051
Звичаї татар		
2	Про татар і їхні житла	4010
3	Про їх ліжка, ідолів і обряди перед питтям	2522
4	Про їх напої і про те, як вони заохочують інших до пиття	1626
5	Про їхню їжу	1747
6	Як вони готують кумис	3204
7	Про тварин, якими вони харчуються, про їх одяг і про їх полювання	3338
8	Про гоління чоловіків і вбрання жінок	2498
9	Про обов'язки жінок, про їх заняття і про їх весілля	2792
10	Про їх судочинство, суди, смерть і похорон	3216
Поїздка з Криму до хана Мунке		
11	Про наш приїзд в країну варварів і про їх невдячність	3379
12	Про двір Скатая і про те, що християни не п'ють кумису	3518
13	Про те, як напередодні П'ятидесятниці до нас прийшли алани	1633
14	Про одного сарацина, які бажав охреститися, і про деяких людей, що мали вигляд прокажених	3315

15	Про тягарі, яких ми зазнали, і про могили команів	5492
16	Про країну Сартаха і про її народи	2158
17	Про двір Сартаха і про його славу	5458
18	Про те, що ми отримали наказ їхати до батька Сартаха Бату	3438
19	Сартах, Мангу-хан і Кен-хан надають шану християнам. Походження Чингиса і татар	3912
20	Про руських, угорців, аланів і про Каспійське море	3159
21	Про двір Бату і про те, як він нас прийняв	7614
22	Про шлях братів до двору Мангу-хана	3347
23	Про річку Ягак і про різні землі й народи в цій країні	3127
24	Про голод, спрагу та інші лиха, яких ми зазнали на цьому шляху	3105
25	Про вбивство Бурі і про оселі німців у цій землі	4058
26	Про змішання несторіан і сарацинів та про їх ідолопоклонство	3110
27	Про їх храми та ідолів і про те, як вони відправляють службу своїм богам	4810
28	Про різні народи цих країн і про тих, що мали звичай їсти своїх батьків	7801
29	Що сталося з нами по від'їзді з Кайлака в землю найманів	3171
30	Про землю найманів, про смерть Кен-хана, про його дружину і старшого сина	2981
Перебування при дворі Мунке		
31	Про приїзд наш до двору Мангу-хана	4768
32	Про християнську каплицю і про зустріч з несторіанським лжемонахом на ім'я Сергій	5885
33	Опис зробленого нам прийому	6750
34	Про одну лотаринзьку жінку і про одного парижанина, золотих справ майстра, яких ми знайшли в тій країні	2360
35	Про Феодула, причетника з Акри, і про інших	4255
36	Про свято, дане Мангу-ханом. Про те, що головна його дружина і старший син були при богослужінні несторіан	6881
37	Про піст несторіан. Про те, як ми ходили до палацу Мангу-хана, і про інші досить численні відвідини	7896
38	Про те, як чернець Сергій вилікував пані Коту	5461
39	Опис земель, що лежать в околицях ханського палацу. Про звичаї, монети та письмена татар	4827
40	Про другий піст східних народів	6120
41	Про роботу Вільгельма, золотих справ майстра, і про ханський палац у Каракорумі	7816
42	Як несторіани здійснюють таїнства. Як християни сповідалися у Рубрука і причащалися до Великодня	4267

43	Про хворобу майстра Вільгельма та про священика Іону	5633
44	Опис міста Каракорума. Про те, як Мангу-хан послав своїх братів проти різних народів	7866
45	Як нас кілька разів розпитували. Наші розмови і суперечки з ідолопоклонниками	12930
46	Як закликав нас хан до себе в день П'ятидесятниці. Про татарське віросповідання. Бесіда про наш зворотній шлях	5655
47	Про ворожбитів, чаклунів у татар; про їхні звичаї і погане життя	8221
48	Опис великого свята. Про грамоту, надіслану Мангу-ханом королю Людовіку французькому. Товариш брата Вільгельма залишився у татар	9494
Зворотний шлях		
49	Подорож з Каракоруму до Бату, а від нього до міста Сарай	8337
50	Продовження шляху від Сарая через Аланські та Лесгійські гори, через Залізні ворота і через інші місця	4807
51	Продовження подорожі по Араксу. Про місто Наксуа, про землю Сагенсі і про інші місця	8960
52	Переправа через Єфрат. Фортеця Камаф. Повернення до Кіпру, Антіохії і Тріполі	4026
53	Про те, як брат Вільгельм писав з Тріполі до короля Людовика, доносячи йому про свою подорож і про відправку послів до татар	3760

Обсяги глав книги Рубрука;
по вертикалі відкладено обсяг глав у байтах

Джерела твору

Джерела, які використав Рубрук у своїй книзі, можна поділити на дві групи: письмові джерела та оповідання його сучасників.

Серед письмових джерел помітне місце займає Біблія. Біблійні цитати у творі подано у наступній таблиці:

Глава	Текст Рубрука	Джерело
Передмова	Писано в Екклесіаст про мудреця: «Він відправиться в землю чужих народів, зазнає у всьому хороше і погане».	Сирах, 39, 4. Ця книга не входить до складу православної Біблії, але входить до складу католицької. Оскільки вона за змістом подібна до книги Екклесіаста, то її теж часто називали книгою Екклесіаста.

2	Вони [татари] ніде не мають постійного місця мешкання і не знають, де знайдуть його в майбутньому.	П.Джексон вважав, що це – парафраз Послання до євреїв, 13, 14: «Постійного міста не маємо тут, а шукаємо майбутнього».
21	І як в ізраїльському народі кожен знав, з якого боку шкіни повинен він розкидати намети, так і вони знають, з якого боку двору повинні вони розміщуватимуться	Числа, 3, 38
21	Ми стояли перед ним стільки, що можна прочитати «Помилуй мене, боже».	Псалтир, 50
21	Бо Бог сказав: «Хто увірує й охреститься, врятований буде. Хто ж не повірить, буде засуджений».	Матвій, 28, 16 та інші євангелія
23	за словами Господніми: «Я викличу їх, тобто тих, що не зберігають свого закону, через того, хто не народ, і роздражню їх племенем нерозсудним».	Єремія, 6, 19: Слухай, земля: Ось Я наведу на народ цей лихе, плід помислів їх, бо вони слів Моїх не слухали і закон Мій відкинули.
27	ці вішуні передують їм, як хмарний стовп синам Ізраїля, і вони вибирають місце, де розбити табір	Вихід, 13, 21
30	«Бо в печалі сиділа володарка народів і не було у неї утішника»	Такої цитати в Біблії я не знайшов, можливо, це цитата з молитви. Є віддалена подібність до Плачу Єремії, 1, 9: Нечисість її [Єрусалима] на подолках у неї. Вона не згадала свого кінця, та й упала предивно, і нікого нема, хто б потішив її.
40	брат, який отримує допомогу від брата, все одно що кріпке місто.	І такої дослівної цитати в Біблії немає. Є віддалена схожість (у протилежному сенсі, як антонім) з Притчами Соломоновими, 18, 19: Розлучений брат протиставиться більше за місто твердинне.
45	«Бог каже: «Якщо хто любить Мене, той дотримується Моєї заповіді, а хто не любить Мене, той не дотримується Моїх заповідей»	Іоан, 14, 23
50	Звідси в книзі Царств сказано про синів Сенахерібових, що, вбивши	4 Царств, 19, 37; Ісаїя, 37, 38. У російському синодальному перекладі

	батька свого, вони втекли до краю вірмен, в Ісаї ж сказано, що вони втекли до краю Арарат.	в обох випадках стоїть "до країни Арарат"
51	буквально виповнилося б те, що говорив Ісайя, а саме: «Всяка долина наповниться, гора ж принизити».	Ісайя, 40, 4

Як видно з таблиці, Біблія для Рубрука виступає в основному джерелом образних порівнянь. Тільки один раз – у зв'язку з горою Арарат – він згадує події біблійної історії, прив'язуючи їх до географічних реалій.

Ідеї, що кочовий побут монголів успадкований від біблійних патріархів, яку [розвивав пізніше Михалон Литвин](#), у Рубрука нема.

Шість разів Рубрук посилався на Ісідора (Ісідора Севільського, 560 – 636 рр.):

- назва Аланія або Албанія для східної Європи (гл. 14, 21);
- назва Каспійського моря (гл. 20; при цьому Рубрук заперечує узяті з книги відомості, боцімто це – затока океану, і правильно вказує, що Каспійське море з океаном не з'єднано);
- люті собаки в Аланії вбивають левів (гл. 21, з чим Рубрук погодився);
- відомості про гунів і вандалів (гл. 23);
- відомості про потвори або потворних людей (гл. 39; Рубрук під час перебування в Каракорумі збирав про них відомості, але ніхто про них не чув, і Рубрук висловив великий сумнів щодо книжних даних). В цьому епізоді Рубрук згадав також і Соліна (Гай Юлій Солін, 3 ст. н.е.); оскільки твором Соліна «Зібрання речей, вартих згадки» користувався Ісідор, то залишається неясним, чи дійсно Рубрук самостійно використав Соліна.

Який саме твір Ісідора було використано? Мабуть, це «Етимології» – велика 20-томово енциклопедія, де 13 і 14-й томи присвячено географії. Цей твір Рубрук, мабуть, зумів знайти в Тріполі, де він писав книгу, бо пізніше (після пересилання її королю) він до неї вже не повертався. Звичайно, слід припустити, що загальне знайомство Рубрука з працею Ісідора відбулось раніше, ще у Франції, але конкретні посилання навряд чи можна було зробити з пам'яті.

Сліди використання книжних джерел можна простежити в антикізуючій географічній термінології та у згадках про античність. Так, Дербент для Рубрука – це Залізні ворота, збудовані Александром Македонським (гл. 16, 21, 50); гори Тянь-Шань він називає Кавказом (гл. 25; оскільки середньовічні географи, зокрема й Ісідор, вважали, що Кавказ тягнеться на схід дуже далеко, аж до Індії); країну Китай, до якої він не доїхав, Рубрук слушно ототожнив із Серикою античних географів (гл. 28; відомості про Серіку подав Птолемей); про сучасний Азербайджан Рубрук пише, що в давнину ця країна звалась Гірканія (гл. 51).

Нарешті, в тій самій 51-й главі знаходимо пряму цитату з Вергілія: «моста не терпить Аракс» (Енеїда, гл. 8, рядок 728).

Чи всі відомості запозичені з Ісідора, чи ще з якихось інших письмових джерел – зараз сказати неможливо. Пошук цих джерел повинен розпочатись зі співставлення тексту Рубрука з працями Ісідора; це може становити предмет окремої статті.

В 19-й главі знаходимо таку згадку:

Саме в той час, коли франки здобули Антіохію, єдиновладдя у згаданих північних країнах належало одній особі на ім'я Кон-хам [...] В історії Антіохії читаємо, що турки послали по допомогу проти франків до короля Кон-хама.

Якщо «читаємо» – то ясна річ, якийсь письмовий твір. Але який саме твір з історії першого хрестового походу використав Рубрук – неясно. Не видно також у його книзі інших слідів цієї «Історії Антіохії».

У Рубрука є ще дві згадки про письмові джерела. З обома джерелами він познайомився під час перебування в Константинополі. В гл. 23 він пише:

«Інше можна дізнатись з літописів, оскільки відомо, що області за Константинополем, які нині звіться Булгарія, Валахія і Склавонія, були областями греків»

Звичайно, тут ідеться про якийсь візантійський літопис.

Друга звістка міститься в 51-й главі:

«У них два пророки: перший — мученик Мефодій, який належав до їх народу; він пророкував про все, що трапиться з ізмаелітами, і це пророцтво збулось на сарацинах. Другого пророка звать Акатрон... Це пророцтво я вже читав у Константинополі, куди його принесли вірмени, але не звернув на нього уваги... Тепер я згадав про пророцтво».

Перший твір легко пізнати – це «Одкровення Мефодія Патарського» (візантійський есхатологічний твір, мабуть 7 ст., приписуваний єп. Мефодію (помер 312 р.)). «Одкровення» було перекладене латинською мовою, але Рубрук не був знайомий з цим перекладом, а познайомився з ним через вірмен (тому він помилково вказав, що Мефодій був вірменин).

Пророцтво Акатрона пересказано у Рубрука дуже докладно, так що ототожнення джерела не мусило б становити проблеми. Але ніхто з коментаторів Рубрука досі не вказав цього джерела (можливо, його окремий текст і не зберігся). Зміст цього пророцтва показує, що воно було укладене десь в 2-й чверті 13 ст.:

- вживається етнонім «татари», з котрими мають боротись франки та вірмени (татари з'явилися на Закавказзі в 1220 р.);
- мудрий муж з народу стрільців, прийшовши в Константинополь, побачить там церкви і обряди **франків** (ці церкви з'явилися після 1204 р.);
- франки з Єрусалиму нападуть на татар (франки володіли Єрусалимом в 1099 – 1187 і 1229 – 1244 рр.);
- король франків поставить свій престол у Тебрізі (в північно-західному Ірані). У Тебрізі знаходилась ставка монгольських правителів, і звідти вони постійно загрожували вірменам. Тому з вірменського погляду перехід Тебріза під владу християн означав встановлення загального миру.

Це пророцтво, безперечно, створено у Вірменії і відбиває вірменські політичні інтереси. Інтереси ці полягали у провокуванні війни між франками і татарами в надії, що після поразки татар вірмени здобудуть для себе політичні вигоди.

Серед джерел другої групи – оповідань сучасників Рубрука – на першому місці, безперечно, слід поставити Андрія Лонжюмо. На його розповіді Рубрук покликається сім разів. Ще один раз він згадав про Андрія, коли пояснював у Каракорумі інтригу Давида.

В Каракорумі Рубруку поталанило – він зустрів там полоненого француза Вільгельма, майстра-ювеліра, котрий працював для хана. Від нього він, безперечно,

дівнався багато подробиць, які потрапили до книги, але окреслити обсяг цих відомостей неможливо. Дуже цінним помічником Рубрука був син майстра Вільгельма, котрий досконало володів монгольською мовою і був перекладачем. Немало корисного Рубрук почув, мабуть, і від вірменського ченця Сергія, з яким він довгий час жив і відправляв християнські богослужіння.

Один раз (гл. 21) Рубрук згадав про Іоана де Плано Карпіні, котрий відвідав Бату раніше за Рубрука. Але текстуальних запозичень зі звіту Плано Карпіні у Рубрука нема, оскільки Рубрук з Іоаном особисто не зустрівся і звіту, поданого римському папі, читати не міг.

Натомість він безсумнівно читав звіт угорського домініканця Юліана про поїздку до башкирів (1236 р.). Попри те, що цей звіт досить добре відомий в історіографії і був опублікований в російському перекладі в 1940 р. [Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров 13 в. о татарах и восточной Европе. – Исторический архив, 1940 г., т. 3, с. 71 – 90], попри пряму вказівку Рубрука: «Те, що я сказав про землю паскатири, я знаю через братів проповідників, котрі ходили туди до прибуття татар» (гл. 23) – попри все це ніхто з коментаторів не відзначив очевидного зв'язку між творами Юліана і Рубрука.

Мені абсолютно не зрозуміла примітка Н.П.Шастіної до цього місця: «Про цих перших проповідників, які належали до домініканського ордену, відома тільки згадка в одному з переписів». Чому я (фізик-теоретик) без проблем знайшов Рубрукове джерело і чому це вийшло не під силу істориком – професіоналу в середньовіччі?

Спільні точки в цих творах такі:

- назва «Велика Булгарія» для Волзько-Камської Болгарії;
- у Великій Булгарії є міста;
- Велика Угорщина (Юліан) = земля Паскатири, або Велика Угорщина (Рубрук), тобто сучасна Башкирія, лежить поруч Великої Булгарії;
- в цій землі немає міст, жителі – пастухи;
- з цієї землі вийшли угорці, які заселили наддунайську Угорщину;
- мова паскатири-ів та угорців однакова.

Можливо, що під впливом Юліана, котрий згадував про Булгарію Асана (сучасну причорноморську Болгарію), Рубрук пише про «Валахію, землю, що належить Асану, та Малу Булгарію до Склавонії» (гл. 1). Асан з оповідання Юліана – це мабуть цар Іоан 2-й Асень (правив у 1218 – 1241 рр.); сучасником Рубрука був син Іоана Асеня – Михайло 2-й Асень (правив у 1246 – 1256 рр.). З цих побіжних згадок, на мій погляд, не можна виводити вказівки на конкретних правителів, а тільки географічну прив'язку області, де правила династія Асеновичів, до Малої Булгарії.

Юліан згадував також країну Зіхію та місто Матрику в ній; але дані Рубрука про них значно докладніші і тому не можуть походити від Юліана.

Разом з тим у Рубрука немає слідів використання листа Юліана до єпископа Перуджі з описом другої поїздки (1237 р.). Цей лист лишився Рубруку невідомим. Порівняння історичних і географічних даних листів Юліана з книгою Рубрука показало б великий прогрес у знаннях середньовічних європейців про Центральну Азію. Але це порівняння виходить за рамки моєї статті.

Варто відзначити текстову паралель між “Історією” Геродота і текстом Рубрука.

Геродот, Кн. 3, 21

[Цар ефіопів сказав:]
«Як би він був чесним, він не бажав би царювати в іншій країні, крім своєї власної, не хотів би зробити рабами людей, які його зовсім не ображали. Дайте йому тепер оцей лук і перекажіть йому такі слова: цар ефіопів дає пораду цареві персів. Коли перси справляються з такою ж легкістю, як я, з такими великими луками, як оцей, тоді нехай вирушають у похід проти довгорічних ефіопів, але з військом далеко більшим, ніж їхнє. Тим часом, нехай він дякує богам за те, що синам ефіопів боги не навіяли таку думку приєднати інші країни до своєї держави».

Рубрук, гл. 35

Тоді Мангу наказав виготовити найбільши тугий лук, котрий ледве могли натягнути два чоловіки, і дві стріли, вістря котрих були срібні і повні отворів, тому коли їх пускали, вони свистіли як флейти. А тому монголу, котрого він збирався надіслати разом з Феодулом, він наказав:
“Ти відправишся до того короля франків, до якого цей чоловік тебе проведе, і піднесеш йому оце від мене. І якщо він забажає мати мир з нами, ми підкоримо землю сарацинів аж до його володінь, і уступимо йому решту землі аж до Заходу. На випадок же відмови поверни нам лук і стріли і скажи йому, що з таких луків ми стріляємо далеко і вражаємо влучно”.

Звичайно, я далекий від припущення, що Рубрук запозичив свій текст з Геродота, переробивши його відповідно до обставин. Рівною мірою я не можу припустити, що хан Мунке перед сном читав Геродота і сказав собі: “А чим я гірший від ефіопського царя? Анумо і собі надішло лук в подарунок”.

Я думаю, що тут можна говорити про спільність звичаїв і уявлень народів, рознесених у просторі на 6500 км і в часі – на 1800 років. Лук, переданий з послом як подарунок, мав би означати: “Ми однаково готові як до миру, так і до війни”. Цей дарунок слід розглядати як універсальний символ, однаково зрозумілий для всіх народів незалежно від мови (ну, приблизно так як сучасні автодорожні знаки). Походження цього символу, з огляду на означений часовий і просторовий розмах його побутування, мусило б бути досить давнім.

Хронологія

Книга Рубрука містить досить багато точних дат, названих іменами релігійних свят. Рубрук мав при собі Служебник (про який він неодноразово згадував) і, безсумнівно, відмічав за ним дні своєї поїздки. Можна не сумніватись, що він нотував свої враження у вигляді чорнових нотаток (принаймні на більших зупинках), хоча він не залишив ніяких натяків на ці записи.

Прочитання дат Рубрука не викликає особливих ускладнень, якщо враховувати: 1, тоді діяв юліанський календар; 2, релігійні свята слід дивитись за католицькими святцями; 3, лічбу днів тижня Рубрук починав з неділі і закінчував суботою (так, як сучасні англійці рахують).

З довідковою метою я наводжу всі хронологічні вказівки з книги. Частина розрахована в коментарях до згаданого видання Рубрука, а частина доповнена мною. Подекуди вираховані мною дати відрізняються на 1 – 3 дні від наведених в коментарях, з незрозумілої причини. Порівнюючи дати, наведені в коментарях до російського видання 1957 р. і до англійських перекладів Рокхіла (1900) та Джексона (1990), я побачив, що дати в російському перекладі загалом відповідають датам

Рокхіла (і мабуть з нього запозичені), в той час як вираховані мною дати відповідають датам Джексона.

В трьох випадках я зауважив помилки в коментарях і зробив відповідні виправлення. Всі ці зміни виділені напівжирним шрифтом. Але всі ці уточнення не впливають істотно на загальну хронологію мандрівки.

Для розрахунку дати Пасхи та всіх перехідних свят я користувався зручною програмою на сайті ihope.ru.

Глава	Календарна дата	Опис у Рубрука	Подія
1	У коментарі – 12 квітня 1253 р., за моїми підрахунками – 13 квітня 1253 р.	у Вербну неділю	кажучи проповідь у церкві Святої Софії [в Константинополі, до відплиття]
1	7 травня 1253 р.	1253 р., сьомого травня	В'їхали ми в море Понта
1	21 травня 1253 р.	21 травня	ми прибули в Солдайї
1	1 червня 1253 р.	близько 1 червня	ми вирушили в дорогу
11	1 червня – 31 липня 1253 р.	два місяці	З тих пір як ми виїхали з Солдайї, аж до Сартаха
12	У коментарі – 5 червня 1253 р., за моїми підрахунками – 6 червня 1253 р.	у восьмий день після Вознесіння	дав грамоту Скатаю
12	У коментарі – 7 червня 1253 р., за моїми підрахунками – 9 червня 1253 р.	до дня, наступного за П'ятидесятницею	ми їхали з ним
15	22 липня 1253 р.	не за багато днів до свята блаженної Марії Магдалини	досягли великої річки Танаїда,
15		ми стояли три дні	там, на березі річки,
15	31 липня 1253 р.	31 липня	добралися до місцеперебування Сартаха
17	1 серпня 1253 р.	Це сталося в день поклоніння веригам (Vincula) святого Петра	прийом у Сартака
18	2 серпня 1253 р.	На наступний ранок	прийшов якийсь священик
20	31 липня – 3 серпня 1253 р.	У ті ж чотири дні	коли ми були при дворі Сартаха
18	6 серпня 1253 р.	на третій день [по виїзді від Сартаха]	добралися до Ітиля

22	14 серпня 1253 р.	Напередодні Успіння	наш паламар прибув до двору Сартаха
22	15 серпня 1253 р.	на наступний день	священики-несторіани, одягнені в наші шати, були перед лицем Сартаха
22	12 серпня – 16 вересня 1253 р. Тут я відраховую 35 днів назад від наступної дати	протягом 5 тижнів	ми їхали з Бату, спускаючись біля Волги
22	16 вересня 1253 р.	На другий день після Воздвиження Святого Хреста	ми виїхали [з ставки Бату]
22	1 листопада 1253 р.	аж до дня свята Усіх Святих	ми їхали не перестаючи в східному напрямку
23	28 вересня 1253 р.	Проїхавши 12 днів від Ітиля	ми знайшли велику річку, звану Ягак
23	16 вересня – 1 листопада 1253 р.	від свята Святого Хреста до свята Всіх Святих	ми їхали через землю Кангли
24	29 вересня 1253 р.	починаючи зі свята свята Михайла	в степу стояли морози.
24	31 жовтня 1253 р.	Напередодні дня Всіх Святих	ми залишили дорогу на схід
24	до 7 листопада 1253 р.	протягом 8 днів поспіль	шлях прямо на південь
24	8 листопада 1253 р.	Через тиждень після свята Всіх Святих	ми вїхали в якесь сарацинське місто по імені Кінчат
25	9 листопада 1253 р.?	На наступний день	ми прибули до іншого селища
25		Через кілька днів після цього	ми вїхали в гори
25		Після цього... Після цього...	
25	16 – 17 листопада 1253 р.?	На наступний день	переправившись через ті гори
25	17 – 29 листопада 1253 р., обчислено на підставі запису про виїзд з Кайлака	12 днів	У Кайлаку ми відпочивали
26	18 листопада 1253 р.?	На наступний день було перше число і Великдень	

		сарацинів	
29	30 листопада 1253 р.	в свято святого Андрія	ми виїхали з вищезгаданого міста [Кайлака]
29	6 грудня 1253 р.	в свято святого Миколая	ми почали сильно прискорювати шлях
29	13 грудня 1253 р.	У другу суботу Різдвяного посту, ввечері,	ми проїжджали через одне місце серед дуже страшних скель
31	26 грудня 1253 р.	в день блаженного Стефана	ми вїхали на рівнину
31	27 грудня 1253 р.	на наступний день, на свято святого євангеліста Іоанна	ми прибули до двору згаданого великого государя
32	Тут якийсь протиріччя, тому що в 1254 р. Великдень був 12 квітня	близько Пасхи, яка припадала на кінець квітня	випало багато снігу
32	У коментарі – 3 січня 1254 р., за моїми підрахунками – 4 січня 1254 р.	через тиждень після дня побиття Невинних немовлят	нас повели до двору
35	6 січня 1254 р.	наступав день Богоявлення	і вірменський чернець на ім'я Сергій говорив мені, що охрестить Мангу-хана в цей святковий день
36	10 січня 1254 р.; недільними днями були 4, 11 січня 1254 р.	напередодні недільного дня після Богоявлення	ми поселилися з монахом перед двором
36	11 січня 1254 р.	На наступний день, тобто в недільний день після Богоявлення	всі священники-несторіани зібралися до світанку до каплиці
37	Семидесятниця = Пасха – 64 дні; в нашому випадку – 7 лютого 1254 р.	Перед неділею Семидесятниці	несторіани постять три дні
37	13 лютого 1254 р.	Слід знати, що цю дату перекладають по-різному. Так, в російському перекладі О.Малеїна (1911), якого ми тримаємось, та в англійському перекладі	коли буває, так би мовити, вірменський Великдень, ми пішли в процесії до будинку Мангу

		П.Джексона (1990) стоїть: «в суботу Семидесятниці», тобто 13 лютого; натомість в англійському перекладі В.Рокхіла (1900) – «в неділю Семидесятниці», тобто 7 лютого.	
38	Шістдесятниця = Пасха – 57 днів; у нашому випадку – 14 лютого 1254 р.	з неділі шістдесятниці	пані Кота, яка хворіла
40	У коментарі – 23 лютого 1254 р., за моїми підрахунками – 22 лютого 1254 р.	настав Сиропусний тиждень	
40	1 березня 1254 р.	в неділю Чотиридесятниці	нас покликали до двору
41	Близько 20 березня 1254 р.	Близько середини Чотиридесятниці	прибув син майстра Вільгельма
41	Тут у Рубрука є протиріччя. Оскільки перший день тижня у нього – неділя, то неділя Страсного тижня – це те ж саме, що Вербна неділя, зазначена особливо в наступному записі. У коментарі зазначено: 29 березня 1254 р., тобто за один тиждень перед Вербною неділею. З цим виправленням можна погодитися, розглядаючи хід подій: 29 березня хан рушив у бік Каракоруму, і 5 квітня наблизився до міста.	близько неділі на Страсному тижні	хан рушив уперед з маленькими будинками
41	5 квітня 1254 р.	У Вербну неділю	ми були поблизу Каракоруму.
42	Великий четвер – 9 квітня, Великдень – 12 квітня 1254 р.	Але ось наближався Великий четвер і сам Великдень	а в мене не було наших облачень
44	В коментарі – 7 травня 1254 р.; за моїми підрахунками, Вознесіння було 21 травня 1254 р., а неділя перед ним – 17 травня 1254 р.	в неділю перед Вознесінням	прибули до Каракорума
44		Саме це відбувалося біля	перебування у

		кінця травня, а ми залишалися там весь січень, лютий, березень, квітень і травень	Мунке
45	24 травня 1254 р.	Наступного дня, саме в неділю перед П'ятидесятницею	мене повели до двору...
45	30 травня 1254 р.	Настав переддень П'ятидесятниці	Підготовка до диспуту
46	31 травня 1254 р.	У день П'ятидесятниці	сам Мангу-хан покликав мене перед своє лице
48	7 червня 1254 р.	на восьмий день після П'ятидесятниці	влаштував велике свято
48	24 червня 1254 р.	У свято святого Іоана	хан влаштував велику пиятику
48	29 червня 1254 р.	в свято апостолів Петра і Павла	так само було
48	8 липня 1254 р.	рівно через два тижні після свята святого Іоана	виїхали назад
49	рівно 72 дні до 16 вересня 1254 р.	два місяці і 10 днів	ми їхали до Бату
49	16 вересня 1254 р.	в той же день, в який від'їхав від нього в минулому році, а саме два дні після Воздвиження Святого Хреста	Прибув я до двору Бату
49	16 вересня – 16 жовтня 1254 р.	Потім ми місяць	подорожували з Бату
49	У коментарі – 16 жовтня 1254 р., за моїми підрахунками – 18 жовтня 1254 р.	рівно за два тижні до свята Всіх Святих	я вирушив у дорогу до Сараю
50	1 листопада 1254 р.	в свято Всіх Святих	Віддалившись таким чином з Сарая
50	В коментарях до англійського перекладу В.Рокхіла (1900) і до російського видання 1957 р. стоїть 15 грудня 1254 р.; англійський переклад П.Джексона подає дату 13 грудня 1254 р. Все це	в свято святого Мартіна	ми дісталися до гір аланів

	невірно. У католицькій церкві день св.Мартіна Турського – 11 листопада, св.Мартіна з Браги – 20 березня, св.папи Мартіна 1-го – 14 квітня. З усього цього нам підходить тільки день Мартіна Турського – 11 листопада 1254 р. , який у католиків зветься днем св.Мартіна; це краще узгоджується з подальшими хронологічними вказівками.		
50	12 листопада 1254 р.	На наступний день	ми дісталися до Залізних воріт,
51	У коментарі – з 23 листопада 1254 р. по 15 лютого 1255 р. 23 листопада – день св.папи Климента 1-го; 25 листопада – день св.Климента Охридського (православний, для Рубрука може і не святий); 4 грудня – день св.Климента Олександрійського. В цілому можна погодитися з думкою коментатора, що Рубрук мав на увазі св.папу Климента, оскільки він значно більш відомий, ніж Климент Олександрійський.	зі свята святого Климента і до другої неділі Чотиридесятниці	ми піднімалися вздовж Араксу
51	25 грудня 1254 р.	я справив як міг з нашим паламарем свято Різдва	в місті Наксуа
51	13 січня 1255 р.	рівно через тиждень після Богоявлення	З вищеназваного міста ми виїхали
51	17 січня 1255 р.	Через чотири дні	ми приїхали в землю Сагенсі
51	2 лютого 1255 р.	В день Стрітання	перебував я в якомусь місті на ім'я Айні
51	В коментарі – 15 лютого 1255 р., тобто подвійна помилка (2 + 15 = 17; 15 лютого – понеділок, 17 – середа). Я припускаю, що	через 15 днів, в неділю Чотиридесятниці	З цього міста ми потрапили в землю турецького султана

	тут у Рубрука помилково поставлено 15 днів замість 5; за моїми підрахунками, неділя Чотиридесятниці була 7 лютого 1255 р.		
52	14 лютого 1255 р.	у другу неділю Чотиридесятниці	ми прибули до витоку Араксу
52	21 – 27 березня 1255 р.	на Страсному тижні	У Себасті, що в Малій Вірменії, ми були
52	4 квітня 1255 р.	У тиждень по Великодню	ми прибули в Кесарію Каппадокійську
52	19 квітня 1255 р.	Після цього, через 15 днів	ми прибули в Іконій
52	5 травня 1255 р.	напередодні Вознесіння	Я прибув туди в гавань царя Вірменії Курта
52	17 травня 1255 р.	аж до дня, наступного за П'ятидесятницею	залишався в ній [гавані]
51	17 червня 1255 р.	за тиждень до свята блаженного Іоана Хрестителя	до Кіпру, куди я потрапив
52	29 червня 1255 р.	свято апостолів Петра і Павла	В Антіохії, що знаходиться в дуже поганому стані, ми пробули
53	15 серпня 1255 р.	в день Успіння Святої Діви	в Тріполі мали збори нашого ордену

Метрологія

Міри віддалі, якими користувався Рубрук, можна поділити на дві групи. До першої ми відносимо міри, похідні від інших процесів; до другої – спеціальні одиниці виміру віддалі або довжини.

З довідковою метою я подаю таблицю всіх випадків використання мір віддалі у Рубрука.

День шляху			
Глава	Текст Рубрука	Відстань в сучасному вимірі	Довжина одиниці
1	був у дорозі до Сартаха два місяці, а якби я поїхав на конях, то міг би зробити цей шлях в один місяць.	1200 км	20 км на биках, 40 км на конях

1	рівнина [Криму] тягнеться на п'ять денних переходів до кінця цієї області на півночі.	165 км, рахуючи від Старого Криму до Перекопу	33 км
14	до найближчої стоянки, яка відстояла звідти на п'ять денних переходів таким кроком, яким могли пройти бики.		
14	належало мандрувати 15 днів		
14	шлях, який зробили в десять днів до іншої зупинки		
14	триває на 30 денних переходів		
14	Аланія – ця країна тягнеться в довжину від Данубія до Танаїда, який служить кордоном Азії та Європи, на двомісячний шлях швидкої їзди, як їздять татари.	Між гирлами – всього 900 км; від Галаца до Воронежа – 1050 км	15 км
14	від Танаїда до Етилії; між цими річками існує 10 великих денних переходів.		
16	якесь озеро [Каспійське море], що має в окружності простір [шляху] в чотири місяці	3900 км	30 км
16	Танаїд і Етилія відстоять одне від одного в напрямку до північних країн, через які ми проїжджали, тільки на десять денних переходів		
17	ми знайшли Сартаха поблизу Етилії, в трьох днях шляху від неї		
19	на віддалі 10 або 15 денних переходів були пасовища моалов		
20	Море це [Каспійське] можна обігнути в 4 місяці		
21	від цього місця до міст Великої Булгарії на північ вважається п'ять днів шляху.		Якщо південні міста Булгарії – це район Тетюшів, то 5 днів на південь – це Самарська лука; якщо

			південний кордон – Самарська лука, то 5 днів – Хвалинськ
21	Бо від Залізних воріт, що знаходяться в кінці Персії, потрібно більше тридцяти днів шляху, щоб, піднімаючись біля Етилії, перетнути пустелю до згаданої Булгарії	1575 км	52.5 км
22	Я повинен відвести вас до Мангу-хана, це – шлях чотирьох місяців	5000..5100 км	42.5 км. Фактично Рубрук проїхав цим шляхом за 102 дні – 12 днів зупинки = 90 днів, тобто 56 км
23	Проїхавши 12 днів від Ітиля, ми знайшли велику річку, звану Ягак	Віддаль між нижньою Волгою (але вище відділення Ахтуби) до ріки Урал становить 480 км	На цій ділянці мандрівники проїжджали по 40 км на добу. Решту (4500..4600 км) вони подолали за 78 днів, що становить 58 км/добу
25	море або озеро [Балхаш], що тягнеться на 25 днів шляху в окружності.	1000 км	40 км
26	за два дні шляху		
31	ми були ще на п'ять днів шляху від [двору Мунке]		
33	тут поблизу, за десять днів шляху, є гарне місто на ім'я Каракорум		
39	від того місця, де я знайшов Мангу-хана, до Катаїї було 20 днів шляху в напрямку на південний схід		
39	а до Онанкеруле, справжньою землі моалів, де знаходиться двір Чингиса, було 10 днів шляху прямо на схід		
50	На два дні шляху звідси ми знайшли інше місто, на ім'я Самарон		
53	Від Кельна до Константинополя тільки	2000 км	50 км

	сорок днів шляху на візках		
53	від Константинополя не буде стількох днів шляху до землі царя Вірменії.	750 км до Кілікії	
Льє			
15	усипальниці команів, які видно було у двох льє		
21	двір Бату – велике місто, що простягнулося в довжину і звідусіль оточеним народами на відстані трьох або чотирьох льє.		
29	там поблизу, у трьох льє, знайшли поселення цілком несторіанське.		
49	долина, по якій розливаються згадані рукава річки [Волги], має більше 7 льє в ширину		
Миля			
1	1400 миль – довжина Чорного моря	1125 км	0.8 км
1	між Сінополем і Кассарією триста миль	300 км	1 км
1	від цих виступів вважається в напрямку до Константинополя сімсот миль у довжину і ширину	Траверс Ялти – Бургас = 560 км; Зонгулдак – Одеса = 560 км	0.8 км
1	сімсот миль у напрямі до сходу, тобто до Іверії	Траверс Ялти – Батумі = 600 км	0.86 км
1	річка Танаїда впадає в море Понта, маючи в гирлі 12 миль завширшки.	15 км	1.25 км
1	утворює на півночі неначе море, яке має у ширину і довжину сімсот миль,	Устя Дона – Арабатська стрілка = 375 км; Темрюк – Бердянськ = 172 км	0.54 км 0.24 км
15	утворюючи, перш ніж досягти моря Понта, якесь		

	Велике море в сімсот миль		
50	[Дербент] має в довжину більше однієї милі	Довжина Дербента від вершини гори до моря = 2.7 км, ширина – 200..400 м	Все питання – що вважати містом. Східна половина території всередині стін не була забудована, і власне міська забудова займала західну частину (на поч. 18 століття – приблизно 1.35 км). З цією натяжкою можна прийняти милю в 1.2 км.
Крок			
1	[Азовське море] ніде не має глибини понад шість кроків (passus)		
Фут			
2	І вони роблять подібні житла настільки великими, що ті мають іноді тридцять футів завширшки.		
2	Саме я одного разу виміряв ширину між слідами коліс одного воза в 20 футів, а коли будинок був на возі, він видавався за колеса принаймні на п'ять футів з того й іншого боку.		
Політ стріли			
31	вони злазять з коня далеко, саме на політ стріли з лука, від того будинку, в якому знаходиться сам хан		
Політ каменю			
2	розміщують вози зі скринями з одного та другого боків біля дому, на віддалі половини польоту каменя		
2	відстань між двором однієї пані та іншої дорівнюватиме польоту каменю		

32	приблизно на відстані двох пострілів з балісти	в англійському перекладі тут стоїть «арбалет», не «баліста»	
47	на відстані польоту каменю		
50	в ширину місто [Дербент] простягається на політ великого каменя.	Відстань між стінами Дербента – 200..400 м	

З мір першої групи найчастіше (24 рази) зустрічається «день шляху», або «денний перехід». Рубрук розрізняє великий денний перехід (якщо їхати кіньми) і малий (якщо їхати биками). Цей малий перехід, на його думку, вдвічі менший за великий (який використовується звичайно без додаткових означень). В тих випадках, коли вказівки Рубрука на віддаль у днях шляху можна прив'язати до сучасних географічних об'єктів і виміряти кілометраж (всього таких випадків 7), ми бачимо, що довжина дня шляху сильно коливається (від 15 до 52.5 км на добу).

Чотири рази Рубрук вказує віддаль у льє. Одна вказівка – ширина долини, де течуть рукави Волги (7 льє) надається до вимірювання. Ширина цієї долини коливається незначно в межах 20..25 км, звідси льє = 2.9..3.6 км. Загалом це узгоджується зі старим (до реформи 1674 р.) паризьким льє (3.25 км).

Вісім разів Рубрук вказує віддаль в милях. Якщо відкинути явно перебільшені розміри Азовського моря, решта означень Рубрука показує довжину милі в 0.8..1 км, що загалом відповідає італійській морській милі. Примітно також, що 6 випадків вживання милі припадають на першу главу, для складання якої Рубрук, мабуть, скористався даними італійських мореплавців.

По одному разу Рубрук використовує одиниці «крок» та «політ стріли», два рази – «фут», 5 разів – «політ каменя» (постріл з балісти). Використання таких віддалей, як політ стріли та постріл з балісти, вказує на певне знайомство Рубрука з воєнною справою свого часу.

Одиниць ваги у Рубрука згадано небагато; власне, тільки монгольська одиниця «яскот» згадана у нього 12 разів (досить часто Рубрук додавав пояснення, що 1 яскот – це 10 марок; марка в середньовічній Європі важила щось 250 г – в різних князівствах по-різному). Отже, 1 яскот – 2.5 кг золота – був величезною цінністю і не міг використовуватись у повсякденному обігу. Разом з тим ніяких дрібніших грошових одиниць він не зауважив.

Дуже цінними є вказівки Рубрука: «Обіговою монетою в Катаїї служить папірець із бавовни... Обіговою монетою руських є шкірки різних пушних звірів, горностаїв та білок» (гл. 39). На території Монгольської імперії він ніякого грошового обігу не спостерігав, і підкреслював, що за гроші там придбати нічого не можна, а тільки в обмін на якісь тканини чи щось інше. Три рази він згадував візантійські золоті монети – іперпери, і два рази – бізанції (власне, ті самі візантійські іперпери, тільки названі європейським словом).

Французькі реалії

Рубрук досить пильно дбав, щоб його записки були зрозумілі читачеві, тобто королю Людовіку. Тому в тексті міститься досить багато порівнянь з реаліями Франції, однаково відомими і автору, і читачу. Так, про ріку Дон він писав, що вона

така завширшки, як Сена (гл. 15). Про Волгу Рубрук згадав тричі: що вона вчетверо ширша за Сену (гл. 20); що вона влітку розливається, як єгипетський Ніл (гл. 20); що вона ділиться на три великих рукави, кожен з яких майже вдвічі ширший за Ніл біля Дамієтти (гл. 49). Оці порівняння з Нілом дають нам дорогоцінну вказівку, що Рубрук супроводжував короля під час походу в Єгипет – на цю подробицю, здається, мало звертали уваги.

Щоб дати королю уявлення про зовнішність Бату, Рубрук відзначив, що Бату схожий на покійного пана Жана де Бомона (Jean de Beaumont), учасника єгипетського походу (гл. 21). Визначаючи швидкість, з якою монголи везли Рубрука до хана Мунке, він писав, що за день проїжджав віддаль, як від Парижа до Орлеана. (Гл. 23. Це 135 км, і коментар до видання 1957 р. чомусь вказує, що Рубрук проїжджав по 80..100 км на добу. Насправді, як ми вираховували вище, середня швидкість руху становила 56 км на добу).

Про освіту несторіан Рубрук писав, що вони зовсім не розуміють сирійської мови своїх книг, «як наші [= французькі] ченці, котрі зовсім не знають грамоти» (гл. 28). Вино, яким його частували у Мунке, він порівнював з вином з Рошеля (гл. 36).

Двір Мунке у Каракорумі оточений цегляним муром, «як оточують у нас [= у Франції] чернечі обителі» (гл. 41). В тій же главі міститься досить докладний опис інтер'єру ханського палацу: «він нагадує церкву, яка має посередині корабель, а дві бічні сторони його відділені двома рядами колон» – тобто палац був подібний до тринавної базиліки, яких у Франції було чимало. Далі Рубрук пише: «Щодо міста Каракорума, хай ваша величність знає, що, за винятком палацу, він поступається навіть пригороду св.Діонісія, а монастир св.Діонісія коштує в десять разів більше ніж цей палац» (гл. 44). Цей монастир (абатство Сен-Дені) на північ від Парижа був дуже добре відомий королю (адже це була усипальня французьких королів).

Розповідаючи, як монголи відзначають перший кумис у році, Рубрук зазначив, що це нагадало йому, «як у нас [= у Франції] чинять у деяких місцевостях з вином у свято св.Варфоломія або св.Сикста та з плодами на свято св.Якова або св.Христофора» (гл. 47) [День апостола Варфоломія у католиків – 24 серпня; св. Сикст – це не Сикст 1-й (6 квітня), скоріше Сикст 2-й – 7 серпня; можливо, Сикст Реймський – 1 вересня; апостол Яків Зеведеєв – 25 липня; св.Христофор – 24 чи 25 липня].

Доїхавши до земель, заселених вірменами, Рубрук відзначив: «там є поселення справжніх християн, де є церкви, зовсім так, як у франків» (гл. 51). Думаю, він мав на увазі муровані храми з постійним богослуженням.

Руські реалії

Хоча шлях Рубрука не проходив через руські князівства, його твір дає певні відомості про тогочасну Русь. Межі Русі він окреслював так:

На північ від цієї області [Аланії, тобто степової зони східної Європи] лежить Русь, яка має скрізь ліси. Вона тягнеться від Польщі та Угорщини до Танаїда (гл. 14). За Руссю на північ знаходиться Прусія, котру недавно усю підкорили брати Тевтонського ордену. Ця ріка [Танаїд-Дон] служить східною межею Русі і починається з болот Меотіди, котрі простягаються на північ до океана (гл. 15).

Важливі відомості подає Рубрук про торгівлю Русі: довів солі з Криму та вивіз хутра у південні країни через Судак (про це докладніше – нижче). «Обіговою монетою руських служать шкірки пушних звірів, горностаїв та білок» (гл. 39)

Записав Рубрук факти панування монголів над Руссю:

Ця країна спустошена татарами і понині щороку спустошується ними (гл. 14).

Із Русі, з Мокселя, з Великої Булгарії та Паскатира, тобто Великої Угорщини, з Керкиса (всі ці країни лежать на північ і повні лісів) та з багатьох інших країн півночі, котрі їм [татарам] підпорядковані, їм привозять дорогоцінні хутра різного роду, яких я ніколи не бачив у ваших [короля Людовіка] країнах і в які вони одягаються взимку (гл. 7)

Коли руські не можуть дати більше золота чи срібла, татари уводять їх та їхніх малюток, як стада, у пустелю, щоб стерегли їхніх тварин (гл. 15).

Отже, політика монголів щодо Русі за описом Рубрука полягала у спустошеннях, збиранні данини хутрами (тобто тогочасною валютою), золотом, сріблом, виведенні полонених. Важливо відзначити, що Рубрук не згадує жодного міста на Русі й жодного князівства, жодного представника руської влади. Напевно, він не мав нагоди зібрати про все це якісь відомості, хоча згадав про міста Великої Булгарії.

Натомість дуже часто (11 разів) Рубрук згадує полонених з Русі, оселених на підвладній монголам території. В західній частині, на Дону та на Волзі, Рубрук бачив руські поселення, влаштовані з наказу Бату для забезпечення переправи проїжджих через ці ріки. В донському селі Рубрук мав нагоду ближче придивитись до руського одягу:

Руські жінки вбирають голови так само, як наші [французькі], а плаття з лицевого боку прикрашають хутрами білки чи горностаю від ніг до колін. чоловіки носять опанчі, як і німці, а на голові мають повстяні капелюхи, загострені доверху довгим вістрям (гл. 15).

Не можна сказати, щоб поведження монголів подобалось руським людям. Ні, вони чинили опір загарбникам. Пасивний опір полягав, зокрема, у рішучій відмові пити кумис. Ця відмова уже набула на той час характеру стереотипу поведінки, який відрізняв татарина від православного (руського). Хто п'є кумис, той стає татариним або принаймні вчиняє тяжкий гріх проти православної віри, з якого треба відбувати покуту. Будучи елементом загального національного стереотипу поведінки, цей звичай не піддавався ніяким раціональним аргументам. Рубрук тричі (в 12, 13, 14-й главах) повертався до цього звичаю і виніс переконання, що через нього навернути татар на християнство не вдасться. Уявлення про те, що честь татарська – пити кумис – є злішою за зло (занотоване у Галицько-Волинському літописі), було поширене не тільки серед князів.

Полонені руські люди вдавались і до активного опору:

А на дорозі від нього [Сартака] до його батька [Бату] ми відчували сильний страх: а саме, руські, угорці й алани, раби татар, число яких у них досить велике, збираються купами по 20 чи 30 чоловік, вибігають вночі із сагайдаками і луками і вбивають усякого, кого тільки застали вночі (гл. 20)

Назви «козаки» до цих людей тоді ще не прикладали, але фактично вони були козаками – вільними людьми, які збройно боронили свою волгу. Вони не чекали, поки князі домовляться з римськими папами, а бояри – з імператорами, щоб

розглянути перспективи розмов щодо ведення переговорів про наміри укласти угоду, яка була б спрямована на обмеження сваволі загарбників.

Звичайно, таких повстанських загонів не могло бути багато; цілком можливо, що взагалі був тільки один загін, але це не применшує значення його боротьби. До того ж важливо відзначити, що повстанці діяли в районі між ставками Сартака і Бату, там, де були сконцентровані основні збройні сили монголів у регіоні. Нелегко собі уявити, щоб Сидір Артемович Ковпак розклав свій табір між Берліном і Потсдамом, або Шаміль Басаєв – між Москвою і Петербургом. А згадані Рубруком повстанці діяли саме в цьому найнебезпечнішому районі.

Далі на схід від ставки Бату число руських людей зменшувалось. В Каракорумі Рубрук зустрів двох з них: чоловіка, який вмів будувати хати (гл. 34), і диякона, який робив гадання для ченця Сергія (гл. 43). Окрім цього є загальна згадка:

Тоді там [в Каракорумі] була велика кількість християн: угорців, аланів, руських, георгіанів [грузинів] та вірмен, котрі всі не бачили причастя з того часу, як були узяті у полон (гл. 42)

Ми бачимо, що звістки Рубрука про тогочасну Русь і руських людей є фрагментарними і принагідними (Рубрук не цікавився Руссю спеціально), але вони подають важливі штрихи до образу наших земель в середині 13 ст.

Ще більш важливими є унікальні звістки Рубрука-самовидця про південні землі сучасної України: Крим та Приазов'я.

Для Чорного моря він подає «наукову» античну назву «море Понт» і сучасну йому протонародну назву «Велике море». Сам півострів у нього фігурує під назвами «Газарія» (сучасна назва, вживана католиками) та «Кассарія» (її вживали греки, і Рубрук пояснює, що це власне «Цезарія», земля кесаря / цезаря). Ім'я давно зниклих хозар утримувалось у західноєвропейській географічній номенклатурі принаймні до кінця 15 ст.; натомість назви Кассарія / Цезарія для Криму, здається, ніколи не вживались.

Звідки взяв Рубрук оцю назву – я пояснити не вмю. Міст з назвою Кесарія (Caesarea) відомо чимало: в Ізраїлі (2), Туреччині (3), Сирії, Греції, Алжирі, Італії. Ареал поширення цієї назви – Середземне море, на Чорному морі такі назви не відомі.

Важливо підкреслити, що Рубрук прикладав назву «Газарія» до цілого Кримського півострова, а не тільки до південного берега чи території, заселеної греками (в гл. 14 він пише, що проїхавши Перекоп, вони полишили область Газарію).

На західному кінці півострова Рубрук нотує місто Керсона (Херсон, давній Херсонес) і не забуває нагадати, що тут був замучений римський папа Климент (кінець 1 ст. н.е.).

Пливучи перед цим містом, ми бачили острів, на якому знаходиться знаменитий храм, споруджений, як кажуть, руками ангельськими.

Це повідомлення загалом узгоджується з повідомленням життя св.Кирила (подія десь 861 р.):

Почувши, що мощі святого Климента ще лежать у морі, він переконав архієпископа з клиросом та з благочестивими людьми. Вони сіли в кораблі і попливли до того місця, коли море заспокоїлось. І прибувши, почали копати зі співом молитов. І після цього з'явилися святі мощі, і взяли ці мощі з великою честю і славою, і внесли їх до міста.

Обидва джерела згідно говорять про острів, де в 9 ст. Кирило організував набуття мощів, де пізніше був побудований храм, і цей храм в середині 13 ст. бачив Рубрук. Вражає, що ця інформація **повністю** підтверджується археологічними дослідженнями:

Розкопки, які було проведено в 19 ст., показали, що на маленькому, часто затоплюваному островці в шостий за рахунком від Херсонеса Козачій бухті справді знаходився крихітний храм, а точніше, капела з підземним нижнім ярусом, в якому була влаштована гробниця. Очевидно, там і зберігалися мощі св.Климента, причому до могили вів особливий вузький хід, підтримуваний арками, який робив її доступною для паломників. Дворик з капличкою і групою невеликих приміщень оточувала кам'яна огорожа, окреслюючи межі цього маленького замиського монастирка. З берегом він сполучувався маленьким перешийком. Нині тут знаходиться військова частина, а сам острівець з перешийком засипані землею. [*Сорочан С.Б., Зубарь В.М., Марченко Л.В. Жизнь и гибель Херсонеса. – Харьков: 2001 г., с. 662*]

Згадана Козача бухта знаходиться на крайньому заході Гераклеїського півострова, на якому розташований Херсонес. Устя її розкривається на північ, і щоб зазирнути всередину бухти, необхідно проплисти на північ від неї (наприклад, прямуючи до Херсонеса). Ймовірно, судно, на якому Рубрук плів з Константинополя, заходило для якоїсь потреби в Херсонес, а потім вздовж південного узбережжя Криму попрямувало в Судак. Я думаю, що стоянка в Херсонесі не була тривалою, і тому Рубрук її не записав.

Я спеціально так детально зупинився на ймовірному маршруті плавання Рубрука, оскільки доводиться читати, що «Віллем ван Рюбрук, відвідавши Сугдею (Солдайю) в 1253 р., відправившись туди, **ймовірно, з Синопи**, повідомляє...» [*Байер Х.-Ф. Этнический состав Сугдеи и ее хинтерланда в 1253 г. по данным Виллельма ван Рюбрука. – Античная древность и средние века, 2005 г., т. 36, с. 205*]. Чому з Синопа? З чого видно ймовірність?

Рухаючись далі на схід, Рубрук відзначив високі скелясті береги півострова; на ділянці між Херсонесом і Судаком він занотував 40 замків, майже кожен з яких мав окрему мову; там мешкало багато готів, мову котрих Рубрук визначав як німецьку. Слід здогадуватись, що в Судаку він зустрів якогось жителя цього краю, з яким і розмовляв по-німецьки.

Сучасне місто Судак Рубрук беззастережно зве «Солдайєю» (тобто назвою латинської традиції). Далі на схід він не згадав жодного міста аж до Керченської протоки (котру він зве «устям Танаїдського моря»), де відзначено місто Матрика або Маритандіс (сучасна Тамань). Отже, Кафа (сучасна Феодосія) тоді ще не існувала, що узгоджується з даними інших джерел.

Про Судак Рубрук подає досить докладні відомості, і можна тільки дивуватись, що вони абсолютно не цікавлять «науковців» з Національного заповідника «Софія Київська», у віданні якого знаходиться Судацька фортеця.

Солдайя – важливий пункт транзитної торгівлі між південним берегом Чорного моря (головним чином турецькими землями) і північними країнами, головна з яких – Русь. З Русі на південь везуть цінні хутра, а з півдня на Русь – бавовняні та шовкові тканини, прянощі. Загалом торгівля велась предметами розкоші. Хутра з Русі везли **критими возами** (цікавий штрих з побуту тогочасної Русі).

Керівників міської громади Рубрук у Солдаї не застав: вони ще взимку поїхали до Бату з даниною і не повернулись. Це важливе свідчення про характер влади монголів у Криму.

Рубрука помістили при єпископській церкві (важливий штрих до історії Сугдейської митрополії, яка діяла на той час; можливо, не без значення є титул церковного ієрарха – єпископ, не митрополит, бо на церковних титулах Рубрук розумівся добре). Виявилось, що єпископ бував у царевича Сартака – ще одна риска до історії Криму при монголах. Мабуть, до цієї церкви слід віднести згадку, що у руських та у греків в Газарії є дзвони (гл. 26).

Рубрук ніколи не пропускав нагоди занотувати укріплення (замки та фортеці), які зустрічались на його шляху, і подекуди (Дербент, гл. 50) подав докладний опис. Також він двічі згадав про руйнування укріплень монголами: 1, коли багдадський халіф намагався помириться з монголами, вони поставили вимогу, щоб він зруйнував усі свої укріплення (гл. 48); 2, в землі Сагенсі вони таки зруйнували укріплення (гл. 51). Про цю практику монголів ми знаємо і з інших джерел (похід Бурундая на Волинь в 1259 р. і зруйнування укріплень Володимира).

З огляду на виразний інтерес Рубрука до теми укріплень мабуть має певне значення його **мовчання** про існуючі (або зруйновані в недавньому минулому) укріплення Судака. Судак під владою татар укріплень не мав, і це треба враховувати при складанні історії Судацької фортеці.

Рубрук дуже акуратно нотував кожну свою зустріч з католиком протягом усієї поїздки, починаючи від ставки Бату і аж до Конії. Він завжди записував його ім'я і звідки він родом, чим займається і як попав у місце зустрічі. Тому знову видається показовим його **мовчання** про католиків у Судаку.

Його помістили при **грецькій** церкві – тому що латинської в місті не було; нотуючи напрямки торгівлі, він не згадує Константинополь чи дальші європейські міста (наприклад, Венецію, котра за часів Латинської імперії майже монополізувала плавання по Чорному морю). Висновок простий: Судак тоді не становив інтересу для європейської транзитної торгівлі; її чорноморський напрямок склався пізніше, уже в часи Золотої Орди.

Перераховуючи підвладні монголам християнські народи: руських, валахів, болгар Малої Булгарії, солдаїнів, керкисів [черкесів] та аланів (гл. 20), Рубрук згадує **солдаїнів**. На мою думку, це слово слід вважати не етнонімом (назвою народу), але катойконімом (назвою жителів населеного пункту). Це слово є похідним від Soldaia – назви міста в **латинській** традиції. Ясно, що жоден місцевий народ не міг мати самоназву з латинської мови.

Інтерпретації етнонімів з кримської частини подорожі Рубрука присвячена недавно опублікована стаття Х.-Ф. Байера [Этнический состав Сугдеи и ее хинтерланда в 1253 г. по данным Виллельма ван Рюбука. – Античная древность и средние века, 2005 г., вып. 36, с. 194 – 228.]

Для цієї статті автор заново виконав переклад з латинської мови відповідних фрагментів книги Рубрука. Переклад цей не можна визнати вдалим. Так, монголи, які обслуговували Рубрука, систематично іменуються «батраками» (в перекладі О.Ю.Малеїна – «служителі», в англійських перекладах – "man", тобто чоловік). Батрак – це **найманий сільськогосподарський** працівник. Звідки видно, що згадувані Рубруком люди були **найманими**? – нізвідки; Рубрук ясно писав, що

грошових відносин серед монголів не було. Таким чином, «удосконалення» Байера – це виправлення з правильного на неправильне.

Основна теза статті така: «Солдайя (Сугдея) була до татарського завоювання столицею кримських алан» [Байер, с. 217]

Хороша столиця, про існування якої не здогадувалися сучасні їй руські, візантійські, трапезундські, сельджуцькі, арабські і західноєвропейські джерела! Ні одне джерело ніколи не вказувало, щоб Судак за всю свою довгу історію був центром якого-небудь політично незалежного князівства.

У статті Х.-Ф. Байер задається кількома питаннями, які, на наш погляд, такими не є, бо мають цілком задовільні відповіді.

Питання Х.-Ф. Байера	Наша відповідь
Виникає питання, чи були названі <i>saritanes</i> також латиняни або в місті існував якийсь спільний режим латинян, греків або кримських алан (с. 207)	Начальники Солдайї латинянами однозначно не були. Кожен раз, коли Рубрук зустрічав на своєму шляху латинянина, він чітко це фіксував.
Не ясно і те, чи грали ще сельджуки чільну роль в місті (с. 207)	Ясно, що не грали. Безсумнівно, що в Солдаї були присутні сельджуцькі купці – і тільки.
Не ясно, був господар Вілльельма, єпископ, з яким гість спілкувався так дружньо, призначений папою або, скоріше, тотожний якомусь невідомому грецькому архієпископу (с. 208)	Ясно, що це був православний (грецький) ієрарх. Див. нашу першу відповідь.
Згадка могил куманів нагадує про завдану їм поразку, згадану вище, яку вони зазнали від татар (с. 213)	Рубрук вважав половецькими все кургани, які він бачив. Кургани в Приазов'ї насипалися з бронзового віку.
Послання Балдуїна мали перекласти в Солдаї. З нього не випливає, що Солдайя була вже татарської, але тільки те, що місто був доступне для татар. (с. 215)	Якраз випливає. Солдайя виплачувала данину татарам, і це означало політичне панування татар. Українське слово « піддані » (населення нікого держави) дослівно означає: ті, які платять данину. Тобто данина і визнання політичного верховенства – це одне і те ж.

Х.-Ф. Байер вважає, що всі згадки про угорців і велика частина згадок про руських відносяться до розсіяного населенню, яке жило в Криму та степовій частині Східної Європи до татар і під час татар. На наш погляд, Рубрук писав виключно про полонених, яких татари вивели з Русі та Угорщини.

Вирушивши на північ, Рубрук проїхав крізь гори та красивий ліс (і зараз дорога в Судак веде через цей ліс). На рівнині за лісом Рубрук зустрів табір монголів; їх начальника звали Скатай (гл. 11). Неважко припустити, що цей табір розташовувався десь між Білогірськом і Старим Кримом, бо дорога із Судака на північ як в давнину, так і нині – тільки одна. Важливо, що при цьому Рубрук не згадує жодного постійного поселення – Старий Крим було засновано пізніше.

З винятковою докладністю Рубрук описує північну частину Криму:

На півночі цієї області знаходиться багато великих озер, на берегах яких є соляні джерела; як тільки вода їх потрапляє в озеро, утворюється сіль, тверда неначе лід. З цих солончаків Бату і Сартак отримують великі доходи, оскільки з усієї Русії їздять туди по сіль і з кожного навантаженого воза дають два куски бавовняної тканини, які коштують половину іперпера. Морем також приходять по сіль багато суден, котрі усі платять мито зі свого вантажу.

[Далі на північ ця область] звужується, маючи море зі сходу і з заходу, так що від одного моря до іншого існує один великий рів (перекоп, fossatum). (Гл. 1)

Нарешті ми дістались до краю цієї області, котра замикається ровом від одного моря до другого. За нею були пристановища таких людей, що коли ми зайшли до них, вони видались нам прокаженими; це були зневажені люди, розміщені там, щоби збирати данину з тих, хто бере сіль з вищезгаданих солеварень (гл. 14)

Ось куди вів Соляний шлях давньоруських літописів 12 ст. Мені не зовсім ясно, звідки руські купці (назвемо їх чумаками?) брали бавовняні тканини для сплати мита; мабуть, у такий спосіб сплачувати ті, хто приїздив з півдня. Але істотно, що при цьому ніякої згадки про гроші ще немає. Великий дохід з цих промислів нагромаджувався не у грошовій формі. Налагодження власної татарської грошової системи належить до пізнішого, золотоординського часу (з кінця 13 ст.).

Половецькі скульптури, виставлені біля Національного музею історії України. Фото М.І.Жарких, 2007 р.

Рубрук подає нечисленні, але досить цікаві звістки про половців, яких він зве «комани» або «капчат» (тобто кипчак). Територія, де вони жили, простягалась від Волги до Дунаю, включаючи степовий Крим (гл. 1, 14, 16). Далі на схід, за Волгою, до прихода татар жили кангли, яких Рубрук спочатку вважав за команів (гл. 20), а далі (гл. 22) уточнив, що це якісь родичі команів.

Господарство половців – пастуше (гл. 14). В Криму вони збирали данину із замків і міст; коли прийшли татари, багато половців втекли від них до Криму і загинули (гл. 1).

На дорозі від Судака аж до ставки Сартака Рубрук дивувався великій кількості могил команів (ясна річ, він вважав половецькими всі кургани різного часу, насипані на цій території) (гл. 11). Він відзначив половецький звичай – ховати всіх родичів в одному місці (гл. 15) і дав опис могили:

Комани насипають великий холм над померлим і споруджують йому статую, обернуту обличчям на схід, котра тримає у себе перед пупком чашу (гл. 10).

Цей опис повністю відповідає збереженим зразкам половецьких скульптур. Цікаво відзначити також, що в жодній іншій країні Рубрук курганів не зауважив.

У ставці Бату Рубрук зустрів комана, який вітав його латинською мовою. Виявилось, що він був охрещений в Угорщині (гл. 22). Цей епізод нагадує про наступний етап історії половців, коли вони під натиском монголів відступили до Угорщини.

Історичні відомості

Історичні відомості у творі Рубрука чітко діляться на три групи:

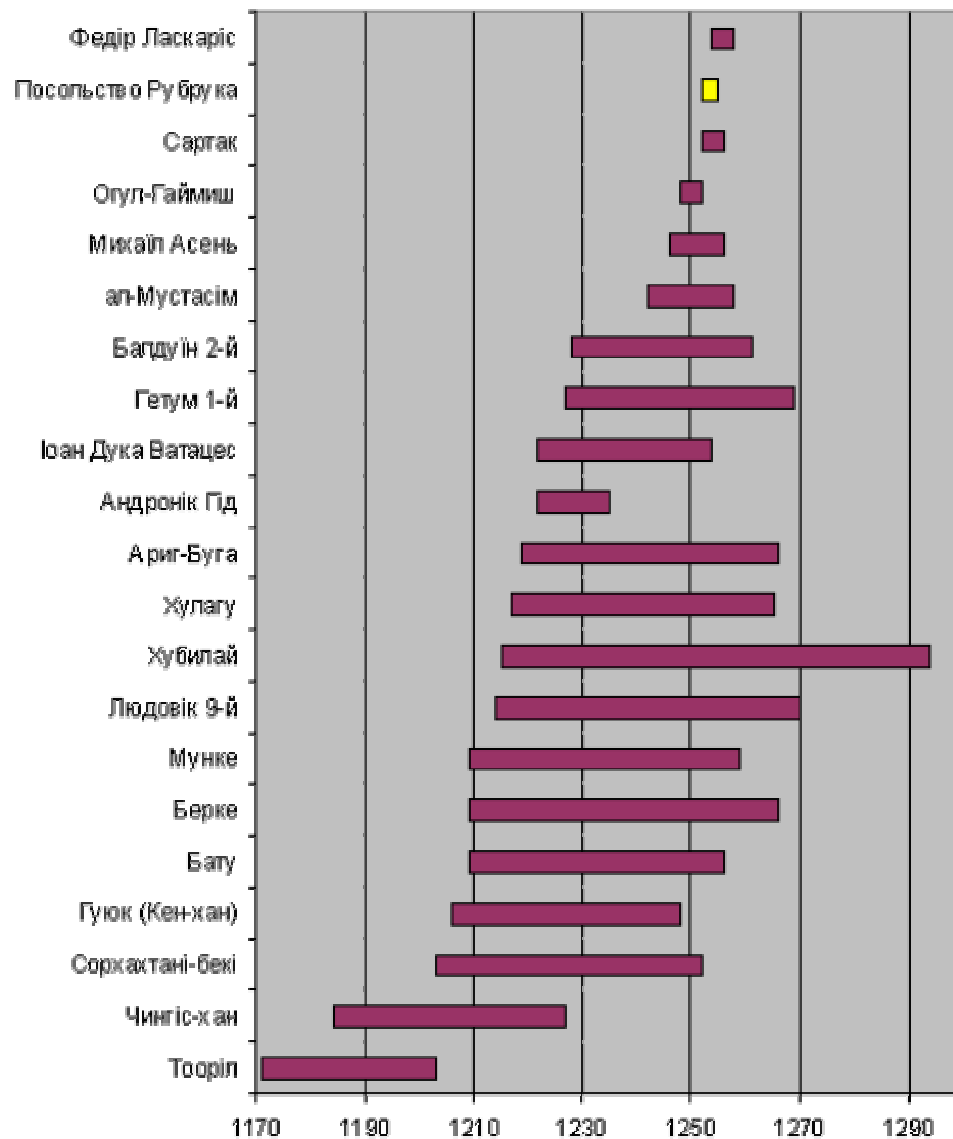
- відомості з біблійних і античних часів;
- відомості з часів раннього християнства;
- відомості з новітньої історії та сучасності (в часи Рубрука події кінця 12 – 1 пол. 13 ст. були новітньою історією, і тільки нині вони вважаються середньовіччям...)

Відомості з біблійних і античних часів ми в основному розглянули в розділі «Джерела твору», тут не повторюємось.

Відомості з часів раннього християнства нечисленні (4 епізоди), але на диво точні:

Глава	Звістка	Коментар
1	Місто, що зветься Керсона, в якому був замучений святий Климент.	1 ст. н.е.
51	Цей єпископ розповів мені, що там близько [Нахічевані] була церква, в якій замучили блаженного Варфоломія, а також блаженного Іуду Фадея.	Св.Іуда Фадей, за переказами, похований у монастирі св.Фадея (на північному заході Ірану, бл. 60 км на захід від Нахічевані). Про місце поховання св.Варфоломея однозначного переказу не збереглося: "в місті Албані, що у Великій Вірменії", але що це за місце – невідомо.
52	У Себасті, що в Малій Вірменії, ми були на Страсному тижні. Так відвідали ми гробницю сорока мучеників.	320 р.
52	Ми прибули в Кесарію Каппадокійську, в якій знаходиться церква Святого Василя Великого.	Василь Великий (330 – 379) помер таки в Кесарії.

Ми бачимо, що всі ці повідомлення стосуються періоду 1 – 4 ст. н.е. і відповідають реаліям.

Діаграма співіснування історичних діячів

З діаграми співіснування історичних діячів видно, що новітня історія почалась для Рубрука близько 1170 р., коли на історичну арену виступили Тооріл (Ван-хан керайтський) та його союзник і супротивник Темучжин (Чингіс-хан монгольський). Глибина відомостей з новітньої історії становить приблизно 80 – 85 років, тобто три покоління. Це, мабуть, максимально можлива глибина усної історичної пам'яті (всі більш давні події зливаються у фольклорні «незапам'ятні часи»).

Тільки згадка про падіння Антіохії (1098 р.) стоїть у творі Рубрука ізольованою між ранньохристиянськими і новітніми часами. З цією згадкою пов'язана звістка про загадкового Кон-хама:

Саме в той час, коли франки здобули Антіохію, єдиновладдя у згаданих північних країнах належало одній особі на ім'я Кон-хам [...] турки послали по допомогу проти франків до короля Кон-хама, тому що саме з тих країн з'явилися усі турки. Цей Кон був каракатай. «Кара» значить «чорний», а катай – назва народу, тобто «каракатай» означає «чорний катай». І так вони говорять для розрізнення їх від катаїв, котрі живуть на сході над океаном, про яких я скажу пізніше. Ці катаї жили на якихось горах, через які я переправлявся. На одній рівнині посеред цих гір жив ніякись несторіанин-пастух, чоловік могутній, який мав владу над народом найман, що належав до християн-

несторіан. Після смерті Кон-хама цей несторіанин проголосив себе королем, і несторіани кликали його королем Іоаном, говорячи про нього в десять разів більше, ніж було згідно з істиною [...] Таким-от чином поширилась гучна слава і про згаданого короля Іоана. Я проїхав по його пасовиськах – ніхто не знав про нього нічого, окрім небагатьох несторіан. На його пасовиськах жив Кен-хан [Гуюк], при дворі якого був брат Андрій, і я також проїжджав тією дорогою при поверненні.

Коментар Н.П.Шастіної до цього місця у виданні 1957 р. говорить:

Кон-хам – це Гур-хан, що значить «великий хан» або «всезагальний хан». Цей титул прийняв був у 1125 р. Єлюй Даші, засновник держави каракитаїв.

Якби це було так, у нас була б ще одна звістка з початку 12 ст. Але прийняти таке тлумачення, на мій погляд, не можна. По-перше, нещасливою є комбінація Рубрука, що антиохійські турки послали по допомогу аж на протилежний край Азії, а не до малоазійських турків-сельджуків (які так само жили на північ від Антіохії). Якщо ми цей здогад відкинемо, то звістки про Кон-хама концентруються в Центральній Азії. Принципово важливою є виразна вказівка Рубрука, що він проїжджав через землі каракитаїв. Знаючи маршрут Рубрука, неважко зрозуміти, що йдеться про міжгір'я Тянь-Шаня і Алтай, про сучасний східний Казахстан і західну частину сучасного китайського Синцзян-Уйгурського автономного району. Це – територія кара-китаїв починаючи з 1125 р., коли вони під натиском чжурчженів змушені були полишити свою первісну територію (довкола сучасного Пекіна; в цих східних кара-китайських землях Рубрук не бував).

Гур-ханами титулувались усі шестеро каракитайських правителів, і можна думати про будь-кого з них. Тому я думаю, що Рубрук зібрав відомості не про Єлюя Даші (1124 – 1143), першого правителя цієї держави, а про Єлюя Чжулху (1177 – 1211). Після його смерті владу перебрав князь Кучлук (1211 – 1218) – найман з роду і несторіанин вірою (все як у Рубрука). Отже, на мою думку, Кон-хам – це Єлюй Чжулху, а король Іоан – Кучлук. З часу його загибелі минуло 35 років, і Рубрук ще встиг занотувати хоч якусь пам'ять про нього, хоча від його короткочасного правління значних слідів і не можна було сподіватись.

Тому я вважаю, що звістка про Кон-хама і короля Іоана не виходить за встановлені нами межі «новітньої історії». Думку деяких істориків, що король Іоан у Рубрука – це Інанч-хан найманський, слід відкинути, бо Інанч-хан над кара-китаями не панував.

Решта епізодів «новітньої історії» у Рубрука не потребує таких докладних пояснень і подана у вигляді таблиці. Частина пояснень запозичена з коментарів до видання 1957 р., частина належить мені (вони позначені М.Ж.).

Глава	Звістка	Коментар
1	свеви та івери, які [також] не підкоряються татарам.	Ймовірно, свани. Татари підкорили іберів в 1239 р.
1	область Трапезунда, яка має власного государя на ім'я Гвідо, що належить до роду імператорів константинопольських; він підкоряється татарам.	Гвідо – Андронік I Гід (1222 – 1235)

1	Потім лежить Сінополь, який належить султану Туреччини, він так само [їм] підкоряється.	Після поразки при Кесе-Дагу (26 червня 1243 р.) Конійський султанат перетворився на васала монгольських каганів.
1	Потім знаходиться земля Вастація, син якого, по дідові з боку матері, іменується Аскар; він не підкоряється [татарам].	Вастацій – Іоанн III Дука Ватацес, нікейський імператор (1222 – 3.11.1254). Аскар – Феодор Ласкаріс, його син (правив в 1254 – 1258 рр.) Всі автори одностайно вказують, що Нікейський імперія татарам не підкорялася (М.Ж.)
1	Волощина, земля, що належить Ассану, і Мала Булгарія до Склавонії – всі платять їм данину.	Ассан – Михайло II Асень (1246-1256). Данину татарам Болгарія платила з 1242 р.
1	А коли прийшли татари, комани, які всі втекли до берега моря	1223, 1236 рр.
11	пан імператор константинопольський послав лист з проханням	Балдуїн II, останній імператор Латинської імперії (1228-1261)
16	алани, або аас, які сповідують християнську віру і все ще борються проти татар	Ця звістка повторено в 50-й главі (М.Ж.)
50	Алани на цих горах все ще не підкорені	
16	якісь сарацини, іменовані лесгами, які так само не підпорядковані [татарам]	лезгини – дійсно мусульмани. Ця звістка повторено в 50-й главі (М.Ж.)
50	Між морем і горами живуть якісь сарацини на ім'я лесги, горяни, які також не підкорені	
17	Бо він чув про вас від пана Балдуїна Гено	Французький лицар, який перебував на службі в Константинополі в імператора Балдуїна II.
19	У цього Іоана був брат, також могутній пастух, по імені Унк; він жив за горами каракатаїв, на три тижні шляху від свого брата, і був володарем якогось містечка на ім'я Каракорум; під його владою перебував народ, що іменувався Крит і меркіт і належав до християн-несторіан.	Онг-хан керейтський, власне ім'я якого було Тооріл. Правив він в 1171-1196, 1198-1203 рр. Кераїти (самостійні до 1203 р.) і меркіти (самостійні до 1206 р.).
19	Король Іоан помер без спадкоємця, і брат його Унк збагатився і наказував іменувати себе ханом; великі і дрібні стада його ходили до меж моалів.	
19	У той час в народі моалів був якийсь	Перемога над Унком – ймовірно, 1203

	ремісник Чингіз; він крав що міг з тварин Унк-хана, так що пастухи Унка поскаржилися своєму панові. Тоді той зібрав військо і поїхав в землю моалов, шукаючи самого Чингіза, а той втік до татар і там сховався. Тоді Унк, взявши здобич від моалів і від татар, повернувся. Тоді Чингіз звернувся до татар і моалів з наступними словами: «Оскільки у нас немає вождя, наші сусіди тіснять нас». І татари і моали зробили його вождем і главою. Тоді, зібравши потай військо, він кинувся на самого Унка і перемиг його, той втік в Катайю.	р. (М.Ж.)
19	Там потрапила в полон його дочка, яку Чингіз віддав за жінку одному зі своїх синів, від нього народила вона нині царюючого Мангу.	Соргахтани-беки, жінка Толуя і мати Мунке-хана, була дочкою не Онг-хана (Унк у Рубрука), а його молодшого брата.
23	Інше можна дізнатися з літописів, оскільки відомо, що області за Константинополем, іменовані нині Болгарією, Валахією і Склавонією, були областями греків. Угорщина, таким чином, була Паннонією.	Угорщина – з початку 10 ст. Болгарія стала незалежною від Константинополя з 1185 р.; Склавонія – я думаю, Сербія, що стала незалежною з кінця 12 ст. (М.Ж.)
24	У згаданого Чингіса, першого хана, було чотири сини, від яких походять багато [царевичів]	
25	Бурі, їхній пан, був убитий з такої нагоди	Ймовірно, після воцаріння Мунке (1251), коли були страчені деякі царевичі з родів Чагатая і Угедея. Бурі – внук Чагатая.
28	Чингісхан віддав у дружини царю уйгурів свою дочку.	Дочка – Алтун-біке. Це сталося близько 1209 р. (М.Ж.)
28	на схід, серед згаданих гір, живуть тангути, дуже хоробрі люди, які полонили на війні самого Чингіса; після укладення миру він був ними відпущений, а згодом підкорив їх.	Чингіз-хан воював з тангутів кілька разів протягом 1202 – 1227 рр. і помер незабаром після взяття столиці тангутів Чжунсін. Звістка про те, що тангути взяли в полон Чингіз-хана – помилкова (М.Ж.)
28	У цій землі [Катайї] є багато областей, більшість яких ще не підкоряється моалам	
30	ми вїхали на ту рівнину, на якій був двір Кен-хана. Ця земля раніше	Тобто Гуюка.

	належала найманам, які були власне підданими пресвітера Іоана.	
30	По смерті Кен-хана Бату побажав, щоб Мангу був ханом. Про смерть ж самого Кена я не міг дізнатися нічого достовірного.	1248 р.
30	У Кена був брат на ім'я Сіремон, який за порадою дружини Кена і його васалів виступив з великою пишнотою у напрямку до Мангу, нібито збираючись вклонитися йому. Проте насправді він мав намір убити його і знищити весь його двір.	1251 р.
34	Ми знайшли там [в Каракорумі] одного християнина з Дамаска, який говорив, що він прибув від султана монреальського і кракского, який хотів стати данником і другом татар.	Монреаль (Montreal), Керак (Kerak) – замки хрестоносців в західній Йорданії, в 1189 р. захоплені Саладіном і потім належали Єгипту. (М.Ж.)
35	Також за рік до мого приїзду туди там був один паламар з Акри, що називав себе Раймундом, а насправді ім'я його було Феодул [...] Тоді Мангу запитав про ім'я єпископа. Той відповів, що його звать Отон [...] Він вже чув про те, що трапилося при Мансурі	1253 р. 1249 р.
42	Тоді там була велика кількість християн: угорців, аланів, росіян, георгіанов і вірмен, які все не бачили причастя з тих пір, як були взяті в полон	1237 – 1242 рр.
44	У Мангу – хана є вісім братів: три єдиноутробних і п'ять по батькові.	Сучасні дослідники налічують 10 синів Толуя. Єдиноутробними братами у Рубрука названі сини Толуя і Сорхахтані – Мунке, Хубілай, Хулагу і Ариг–Буга. Інших синів звали Журіха, Кутухту, Бучек, Муха, Сатухтай і Сабухтай. Рубрук пише про п'ять братів по батькові, ймовірно, виключаючи з рахунку рано померлого Бучека, про котрого немає звісток після 1251 р. (М.Ж.)
44	Одного з єдиноутробних він послав у землю душоубців, іменованих ними мулідет, і наказав всіх їх убити.	У жовтні 1253 р. Хулагу виступив з Монголії в похід. (М.Ж.)
44	Інший вирушив у напрямку до Персії і	Явна помилка Рубрука, оскільки

	вже вступив до неї, збираючись, як вважають, вступити в турецьку землю і готуючись відправити звіт військо проти Балдаха і Вастація.	виходить, що у Мунка – 4 єдинокровних брати, а не три (як правильно зазначено раніше). Насправді Хулагу повинен був діяти і проти асасинів, і проти Персії.
44	Одного з інших він послав у Катайю проти якихось народів, які їм ще не підкоряються.	У 1251 р. продовжувати підкорення Китаю був відправлений Хубілай.
44	Меншого єдиноутробною брата на ім'я Арабукху Мангу утримав у себе	Арік-Бука, молодший брат Мунке-хана.
44	Один з братів хана з боку батька взяв Вільгельма в полон в Угорщині, в одному місті на ім'я Белеграв, в якому був нормандський єпископ з Бельвіля, поблизу Руана.	Найімовірніше, Белград на Дунаї. 1242 р. Крім Бату, в поході брали участь наступні Чингізиди: сини Джучі Орда-Ічен, Шіба, Танкут і Берке, внук Чагатая Бурі і син Чагатая Байдар, сини Угедея Гуюк і Кадан, сини Толуя Мунке і Бучек, син Чингісхана Кюльхан, онук Чингісханового брата Аргасун. Зіставлення цього списку із вказівкою Рубрука дозволяє однозначно встановити, що мова йде про царевича Бучека. (М.Ж.)
44	Я ж все сподівався, що приїде цар вірменський.	Гетум I, цар Малої (Кілікійський) Вірменії (1226 – 1270), здійснив подорож в Каракорум (1254 – 1255).
48	У той час я бачив там посла балдахського (de Baldach) каліфа Я бачив також послів одного індійського султана Я бачив там також послів турецького султана, які принесли ханові цінні дари	Це був багдадський халіф аль-Мустасим (правив у 1242-1258 рр.)
48	Мангу сам сказав мені власними устами, що Камус була найлютіша чаклунка і що своїм чаклунством вона згубила всю свою рідню.	Тобто Огул-Гайміш, дружина Гуюка. Стратили її після воцаріння Мунка, тобто в 1251 або 1252 рр. (М.Ж.)
49	При середньому рукаві знаходиться місто на ім'я Суммеркент, що не має стін, але, коли річка розливається, місто оточується водою. Раніше ніж узяти його, татари стояли під ним 8 років.	Невідоме місто посеред Волги.
50	На рівнині раніше жили корасміни (Crosmin)	Це хорезмійці, що зайняли Азербайджан в 1225 – 1231 рр. (М.Ж.)

50	При вході в гори знаходиться велике місто на ім'я Гангес, їх колишня столиця, яка перешкоджає кургам спускатися на рівнину.	Гянджа – столиця хорезмійського принца Джелал ад-Діна в 1225 – 1231 рр. (М.Ж.)
51	Бату ж наказав провести мене до одного міста з назвою Наксуа, який колись був столицею якогось великого царства і найбільшим і красивим містом, але татари обернули його майже в пустелю.	Це Нахічевань. Місто було в 1221-1222 рр. взяте монголами.
51	ми приїхали в землю Сагенси, колись одного з наймогутніших кургів, а нині данника татар, які зруйнували всі його укріплення.	Сагенса – спотворення від «шахиншах», титулу правителів міста Ані. За часів Рубрука шахіншахом анінським був Ваграм, якому після підкорення монголами його володінь (1236 р.) довелося служити в монгольських військах і брати участь у взятті Ерзерума.
51	Батько його по імені Захарія придбав цю землю вірмен, вибавивши їх від рук сарацинів.	За царювання Тамари (1184-1213) були звільнені міста Ані, Карс, Двін і вся північ Вірменії, після чого там утворилися васальні володіння вірменських князів Захаридів (1199 – 1236), що отримали назву від імені одного з них, Захарії, видатного полководця, який перебував на службі у грузинського царя і займав високий пост головнокомандуючого грузинського царства. (М.Ж., за статтею Мхаргдзелі)
52	Ми проїхали по рівнині, на якій татари перемогли турецького султана	Битва при Кесе-Дагу 26 червня 1243 р. в Малій Азії між військами монгольського полководця Байджу-нойона і конійського султана Гіяс ад-Діна Кей-Хосрова II.
53	у [турецького] султана, переможеного татарами, була законна дружина з Іверії. Від цієї дружини у нього був розслаблений син, якого він оголосив своїм спадкоємцем. Інший син у нього народився від грецької наложниці, яку він потім передав одному могутньому емірові; третій син у нього був від туркені; з'єднавшись з ним, багато турків і туркомани побажали вбити синів християн.	Тут: султан – Гіяс ад-Дін (помер в 1246..1247 рр.); законна дружина з Іверії – Тамара, дочка грузинської цариці Русудан; розслаблений син-спадкоємець – Ала ад-Дін Кей Кобад, народився бл. 1239 р., молодший син; грецька наложниця – невідома на ім'я дочка грецького священика; другий син (від гречанки) – Рокн ад-

	<p>Як я дізнався, вони вирішили також, в разі перемоги, зруйнувати всі церкви і вбити всіх тих, хто не побажає стати сарацинами, але син оцей був переможений, і багато з його наближених були вбиті. Він оновив своє військо на другий раз, і тоді його взяли в полон, в кайданах тримають його і понині. Пакастер, син гречанки, став піклуватися про свого зведеного брата, щоб той став султаном, так як інший, якого відправили до татар, був слабкого складання; родичі його з боку матері івери, або георгіани, обурилися на це. Звідси нині в Туреччині панує отрок, який не має жодної скарбниці, трохи воїнів і багато недругів.</p>	<p>Дін Кулуг Арслан; Рубрук іменує його Пакастер; він народився бл. 1235 р. і був старшим із синів; третій син (від невідомої нам туркені з Конії) – Азз ад-Дін Кай Каус, народився бл. 1237 р., середній син; всі три брати безперервно ворогували між собою, вдаючись до заступництва монголів. В Туреччині панує отрок – перебільшення Рубрука, Рокн ад-Діну було вже більше 20 років. (М.Ж.)</p>
53	<p>Син Вастація слабкого здоров'я і веде війну з сином Ассана, який також ще хлопчик і пригнічений рабством татар.</p>	<p>Син Вастація – Феодор Ласкаріс (1221 – 1258), третій нікейський імператор (1255-1258), якому було на той час не менше 34 років, хоча Рубрук схильний вважати його юнаком. Феодор Ласкаріс страждав епілепсією, що й знайшло відображення в словах Рубрука про слабе здоров'я сина Вастація. Син Ассана – Михайло Асен, що правив у Болгарії в 1245-1258 рр. Він був зведений на престол дитиною. Між Нікейським імператором Феодором Ласкарісом і болгарським Михайлом Асеном йшла війна, що закінчилася повною поразкою останнього в 1255 р.</p>

Географія Євразії

Розглянемо тепер маршрут Рубрука крок за кроком і спробуємо локалізувати географічні реалії, згадані у ньому.

[Східна Європа](#)

[Казахстан](#)

[Монголія та східна Азія](#)

[Зворотній шлях](#)

[Закавказзя та Мала Азія](#)

Географічні відкриття Рубрука

*Карта мандрівки Рубрука 1248 – 1255 рр.
Карту склав Д.В.Вортман в 2012 р.,
за що я висловлюю йому щирі подяку.*

Східна Європа

Висхідний пункт поїздки не викликає сумнівів – це сучасне місто Судак у Криму.

Далі Рубрук їхав два місяці до ставки Сартака. Він спеціально відзначив, що їхав дуже повільно і міг би подолати цей шлях за місяць, якби поїхав кіньми верхи. Отже, віддаль до ставки Сартака становила 900..1200 км.

На цьому відрізку в нас є такі проміжні орієнтири: Перекоп (165 км від Судака); берег Азовського моря (420 км від Перекопа до Таганрога); десь в районі сучасного Таганрога (точне місце не можна встановити, але це для нас не принципово) мандрівники круто повернули на північ, переправились через Сіверський Донець (цей поворот і переправа у Рубрука не занотовані, є тільки загальна згадка, що по дорозі вони переправлялись через багато річок) і прибули до берега Дону.

Переправу забезпечувало не назване на ім'я руське поселення. Місце переправи не було близьким до гирла Дону, оскільки Рубрук занотував, що взимку послі їдуть південнішим шляхом і переправляються нижче того місця, де переправлявся він.

Я думаю, що Рубрук переправлявся десь на початку великої луки Дона, в районі сучасного Богучара (330 км від Таганрога).

Коли це було – у Рубрука точно не зазначено, сказано тільки, що це було перед днем св.Марії Магдалини. Я припускаю, що в день св.Марії (22 липня 1253 р.) він вирушив від Дона далі на схід; три дні стоянки на Дону в такому разі припадають на 19 – 21 липня.

Виходить, що за час 9 червня – 19 липня (40 днів) Рубрук подолав відстань у 830 км, що дає середню швидкість руху 41 км на добу.

За Доном мандрівники мали взяти курс на північний схід і через 9 днів, подолавши приблизно 360 км, дісталися у ставку Сартака. Якщо мої міркування

правильні, ця ставка мала знаходитись десь в районі сучасного міста Аткарська (Саратовська область).

Чому я так вважаю? По-перше, на підставі згадки Рубрука, що «ця країна за Танаїдом дуже красива і має ріки й ліси» (розділ 16). І справді, по дорозі від Дону до Волги він мав переправлятися через такі більші річки, як Хопер та Медведиця. Рубрук чітко відрізняє вищезгадані ліси від великого лісу, який лежить на північ. Цей ліс відповідає лісовій природній зоні, а шлях Рубрука йшов лісостепом. На жаль, докладної карти природних зон Європейської Росії я не знайшов, а загальна карта показує, що південна межа лісостепу йде приблизно по лінії Вороніж – Саратов, тобто вираховане мною місце ставки Сартака лежить якраз на межі степу і лісостепу.

По-друге, виїхавши від Сартака, Рубрук уже на третій день дістався Волги. Тобто ця ставка була за 100..120 км від Волги. Від Аткарська до Саратова (на Волзі) всього 75 км – віддаль, яку справді можна подолати за 2.5 – 3 дні. Якби замість Аткарська припустити розташування ставки в районі Ртищева або Балашова, то ці місця віддалені від Волги на 180 км.

«Ми вирушили до Бату, тримаючись шляху просто на схід» – записав Рубрук. якщо розуміти його вираз буквально, то від Аткарська до берега Волги в районі сучасного села Воскресенського – 120 км; якщо ж узяти напрямок на південний схід, то до берега Волги в районі Саратова буде 75 км. Звичайно, для прокладання маршруту в таких деталях нам бракує орієнтирів. Тому ми будемо вважати, що переправа через Волгу відбулась в районі Саратова, де було влаштовано русько-сарацинське поселення, котре забезпечувало переправу. Н.П.Шастіна у своєму коментарі вважає, що це – золотоординське місто Укек, городище якого знаходиться на околиці Саратова. З цим ототожненням, як ми бачимо, можна погодитись.

Наступна вказівка Рубрука – від цього поселення до міст Великої Булгарії 5 днів шляху – для мене незрозуміла. Навіть якщо припустити з натяжкою, що «південні міста Булгарії» доходили до початку Самарської луки (в районі сучасного міста Тольятті), то від Саратова туди по прямій 330 км, а огинаючи Самарську луку лівим берегом Волги – 420 км. Більш реалістичним я вважаю погляд, що «південні міста Булгарії» не заходили на південь далі від сучасного міста Тетюші, тобто ще 150 км на північ. Віддаль від Саратова до Тетюшів – приблизно 570 км, що значно перевищує вказані Рубруком 5 днів.

На Волзі мандрівники з'ясували, що ставка Бату у своєму русі на південь уже проминула переправу; вони наздоганяли ставку, плывучи вниз по Волзі. Тривалість плавання Рубрук не занотував, очевидно, вона не була великою. Після цього Рубрук разом зі ставкою Бату цілих 35 днів рухався на південь уздовж Волги.

Щодо місця, де Рубрук полишив ставку Бату, можна припустити, що це було не південніше за сучасну Волгоградську ГЕС. Далі на південь від Волги відділяється Ахтуба. Рубрук докладно описав ці рукави Волги, коли повертався назад, але на шляху на схід він про них не згадав. З цього можна вивести, що вниз по Волзі (водою і берегом) Рубрук проїхав з району Саратова десь 300 км; звідси швидкість руху ставки становить десь 8 км на день.

Виїхавши від Бату, Рубрук через 12 днів доїхав до ріки Яїк (Урал). Якщо рухатись точно на схід, це становить 480 км, а середня швидкість – 40 км на добу.

Казахстан

Відомості про поїздку через Казахстан та центральну Азію (гл. 23 – 25) потребують детальнішого розгляду, оскільки, на мій погляд, коментуються вони не зовсім коректно. Для зручності посилань розіб'ємо текст Рубрука на дрібні фрагменти і пронумеруємо їх:

[1] Отже, ми їхали через землю Кангле від свята Святого Хреста до свята усіх святих, і кожен день, наскільки я міг вирахувати, робили таку віддал, як від Парижа до Орлеана, а інколи і більше, дивлячись на те, скільки в нас було коней [...]

Починаючи від ріки Яїк, мандрівники рухались на схід протягом 33 днів (29.09 – 30.10.1253 р.). Я припускаю, що цей шлях проходив десь між 48-ю і 49-ю паралелями. Якби вони справді проїжджали щодня віддаль від Парижа до Орлеана (135 км), то за 33 дні покрили б 4.5 тис. км і опинились би десь на ріці Керулен в Монголії. Примітка до видання 1957 р. говорить, що Рубрук проїжджав 80..100 км на день. Це виразно менше, ніж віддаль Париж – Орлеан, але все одно дуже багато (3300 км від Яїка – це район озера Хара-Нур на заході Монголії). Виходячи з темпу 40 км на добу, вони мали б проїхати 1320 км і опинитись десь в районі сучасного містечка Кизилжар (що лежить при залізниці Караганда – Дзезказган). Але якби ми від нього повернули на південь, то перед нам лежав би рівний степ. Тому я змушений зробити невелику натяжку і продовжити шлях на схід ще на 150 км, до містечка Атасу прі згаданій залізниці (середня швидкість становитиме при цьому 44 км на добу).

[2] Напередодні дня всіх святих ми полишили шлях на схід, оскільки татари вже значно спустились на південь, і направили шлях через якісь гори прямо на південь протягом 8 днів підряд [...]

«Якісь гори» є для нас важливим орієнтиром, бо це не що інше, як гори Упитау (вони становлять південно-західну частину Казахського дрібносопочника). Найвища гора зветься Акмешит і має абсолютну висоту 1133 м. Тобто шлях на південь йшов приблизно по 72-у меридіану східної довготи.

[3] На сьомий день на півдні нам стало видно дуже високі гори і ми в'їхали на рівнину, котра зрошується як сад, і знайшли оброблені землі.

Дуже високі гори на півдні – це Тянь-Шань. З якої віддалі їх можна бачити? Нескладна вправа з тригонометрії дає нам формулу:

$$L = (R + H) \sqrt{\frac{2H}{R}}$$

де R – радіус Землі, H – перевищення гори над точкою спостереження, L – віддаль, з якої можна бачити гору. Взввши висоту гір приблизно 4000 м і висоту точки спостереження 500 м, одержуємо віддаль десь 200 км.

Цій умові з певною натяжкою відповідає селище Бірлик на ріці Чу (Мойинкумський район Жамбильської області в Казахстані), віддалене від гір на 180 км. Натяжка полягає в тому, що геометрична можливість прокласти пряму лінію між точкою спостереження і об'єктом є тільки необхідною, але не достатньою умовою. Наявність пилу, туману, гра висхідних і низхідних потоків в атмосфері і багато інших факторів спричиняють розсіяння і поглинання світла, обмежують зону видимості. Звичайно, найбільш переконливий результат можна отримати

експериментальним шляхом, проїхавши цим степом і занотувавши, коли стає видно Тянь-Шань...

[4] Через тиждень після свята всіх святих ми в'їхали у якесь сарацинське місто під назвою Кинчат [...] Я спитав за назву цієї області; оскільки ми були вже на іншій території, вони не вміли мені сказати інакше як за назвою міста, котре було дуже маленьке.

Н.П.Шастіна пише: «Імовірно, місто Кенджек у долині Таласа». Назва «Кенджек» прийнята також в англійському перекладі. Пошуки міста Кенджек показали, що ця назва зустрічається в джерелах, але локалізувати його досі не вдалося. Тому це – просто видимість коментаря, коли замість одного невідомого подається друге, так само невідоме.

У «Збірнику літописів» Рашид ад-Дина є таке місце:

Навесні 667 р. (1268..1269 рр.) всі ці царевичі зібралися на луках Таласа і Кенджека і пирували цілий тиждень, а на 8-й день зайнялись нарадою та курилтаєм [[Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды.](#) – М. : 1941 г., т. 2, с. 77]

На мою думку, Талас тут означає не місто, а ріку; тому слід припустити, що Кенджек – також назва ріки, а з'їзд царевичів відбувався у степу між цими ріками. Якщо Кенджек – це справді ріка, то певно, не така значна як Талас, і тому її назва не збереглась у сучасній топоніміці. Зрештою, весь цей сюжет не має прямого стосунку до Рубрука...

[5] І з гір спускалась велика ріка, котра зрошувала усю країну, так що вони проводили від неї воду куди їм завгодно; ця ріка не впадала в ніяке море, а поглиналась землею, утворюючи також багато боліт.

Н.П.Шастіна пише: «Це ріка Талас». На це слід зауважити, що Рубрук їхав з півночі і, щоб дістатися Таласа, мав перетнути ріку Чу, яка задовольняє всім вимогам Рубрукового опису не гірше за Талас: тече з гір, утворює багато боліт, служить джерелом зрошення і губиться в пісках. Тому я вважаю, що велика ріка цього епізоду – це ріка Чу, а місто Кинчат знаходилось на її правому березі десь в районі селища Бірлик. Те, що воно досі не локалізовано – не дивина, адже сам Рубрук і зауважив, що місто дуже маленьке.

Ще одна натяжка, яку нам треба зробити – це віддаль між Атасу і Бірликом, яка становить понад 500 км. Ми мусимо або припустити, що в дорозі на південь мандрівники збільшили швидкість до 60..65 км на добу, або перемістити точку повороту на південь (п. 2) десь південніше від Атасу і в такий спосіб скоротити це плече маршруту.

[6] Наступного дня ми прибули до іншого поселення, ближче до гір,

Я думаю, що мандрівники рухались правим берегом р.Чу на південний схід і зупинились десь напроти сучасного міста Чу (Шу), що лежить на лівому березі.

[7] і я спитав про гори, про які дізнався, що це були гори Кавказа, котрі дотикаються до обох боків [Каспійського] моря від заходу і сходу.

Шкода, що Рубрук не записав оригінальної назви цих гір. Назва Кавказ – це результат географічних міркувань Рубрука: адже гори Тянь-Шань тягнуться із заходу на схід так само як і справжній Кавказ, напрямок якого був Рубруку відомий.

[8] Тут я дізнався також, що ми вже проїхали вищезгадане [Каспійське] море, в котре впадає Етилія.

Хоча Рубрук тут однозначно вказує на Каспійське море, його провідники, коли їх запитували про море, могли мати на увазі й Аральське море, про яке у Рубрука немає жодної згадки.

[9] Я спитав також про місто Талас, в якому були німці, раби Бурі [...] Про цих німців я не міг дізнатись нічого аж до приїзду до двора Мангу-хана, а про вищезазначене поселення я дізнався, що Талас був позаду нас, біля гір, на шість днів шляху.

Місто Талас добре відоме. Нині воно зветься Тараз, знаходиться на півдні Казахстану (не плутати з українським містечком Талас, яке лежить в Киргизії вище по ріці і засноване в 1877 році). Талас лежить за 220 км на південний захід від вирахованої нами точки зупинки Рубрука. Це – класичні 6 днів шляху. Оскільки Рубрук рухався генеральним курсом на схід, то напрямок на південний захід справді був для нього шляхом назад.

Цей епізод додатково показує, що ріка з епізоду № 5 не могла бути Таласом. Якби Рубрук їхав уздовж Таласу, то місто Талас було б від нього попереду або по праву руку, але ніяк не позаду.

[10] Коли я прибув до двора Мангу-хана, то дізнався, що сам Мангу перевів їх [німців] з дозволу Бату на схід на віддаль місяця шляху від Таласа, у яке місто під назвою Болат, де вони копають золото і роблять зброю; тому я не міг потрапити в їх країну в обидва моїх проїзди туди й назад. Однак я проїхав на шляху туди досить близько, можливо, всього на три дні шляху від цього міста [Болат]. Але я не знав цього, та й не міг також відхилитись від шляху, якби й знав його добре.

Н.П.Шастіна дає таку примітку: «Середньовічні іранські автори називають його Пулад або Пула». Які автори мались на увазі – я дошукатись не міг, так само я не знайшов вказівок на розташування цього Болата-Пулада-Пули.

Поклавши, що місяць шляху – це 900 км і відклавши цю віддаль на схід від Таласа, ми потрапляємо в район, де спливаються річки Кунгес і Текес, утворюючи ріку Ілі. Ключовою є згадка, що німці добували золото. І справді, саме в цьому районі знаходиться родовище золота Аксі (Ахі; його координати – 43 ° 30' півн. широти, 81 ° східної долготи; це північний схил хребта Кетмень, звернений до долини ріки Ілі). Це родовище знаходиться за 125 км на захід від початку ріки Ілі, або за 775 км на схід від Таласа. Місто Кульджа лежить від нього на північ, десь за 50..60 км, тобто Рубрук, коли заїхав до Кульджи, справді був у двох днях шляху від цього місця.

Таке дивне співпадіння всіх вказівок не може бути випадковим, тому я вважаю, що місто Болат знаходилося в районі цього родовища Аксі.

[11] Від згаданого поселення ми попрямували на схід, прямо до вищезгаданих гір, і з того часу в'їхали в середовище людей Мангу-хана.

На мою думку, це хребти Жельтау (північніше) і Айтау (південніше), котрі утворюють вододіл між басейнами ріки Чу і озера Балхаш. Вони, як бачимо, мали значення і виразно окресленого на місцевості адміністративного кордону. Маршрут Рубрука пролягав через Айтау.

[12] Через кілька днів після цього ми в'їхали у гори, на котрих звичайно живуть каракитаї,

Тут загалом маються на увазі північні схили Тянь-Шаня.

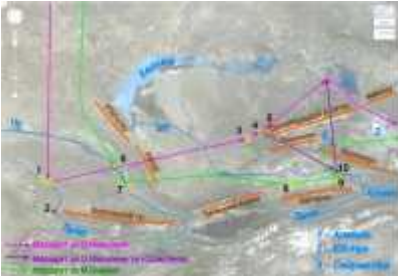
[13] і знайшли там велику ріку, через яку ми мусили переправлятися на судні.

Це, безсумнівно, ріка Ілі – найбільша з рік Семиріччя. Якщо ми припустимо, що мандрівники переправились через Ілі не там, де вони до неї наблизились (мабуть, не на кожному кроці можна було знайти судна для переправи), то їх подальший шлях мав вести на схід лівим (південним) берегом Ілі.

Поїздка Рубрука через південний Казахстан

Цифрами позначені:

- 1 – імовірне розташування м-ка Кинчат за Н.П.Шастіною;
- 2 – давнє місто Талас (сучасний Тараз);
- 3 – імовірне розташування м-ка Еквіус за О.І.Малеїним;
- 4 – імовірне розташування м. Кайлак за О.І.Малеїним;
- 5 – сучасне м-ко Копал;
- 6 – сучасне с-ще Бірлік – імовірне м-ко Кинчат (за М.І.Жарких);
- 7 – сучасне м-ко Чу;
- 8 – імовірне розташування м-ка Еквіус за М.І.Жарких;
- 9 – сучасне родовище Аксі – імовірне м-ко Болат (за М.І.Жарких);
- 10 – давнє місто Кульджа (сучасний Інін).

[14] Після цього ми в'їхали в одну долину, де побачили якийсь зруйнований замок, стіни котрого були тільки з глини, і земля там була оброблена.

[15] Після цього ми знайшли якесь добре місто під назвою Еквіус, в якому жили сарацини і говорили по-персидськи, хоча вони були дуже далеко від Персії.

О.Малеїн до цього місця дав примітку: «Еквіус – поблизу нинішнього Капала; точне місцезнаходження невідоме». Як і для локалізації міста Кайлак (№ 20) – мені невідомо. Але з цих локалізацій ясно – маршрут Рубрука (як уявляв собі Малеїн) йшов через Семиріччя, маючи на півночі озеро Балхаш (№ 18), а на півдні – хребет Джунгарського Алатау (№ 17). В коментарях до дальшої (29-ї) глави згадуються озеро Алаколь і хребет Тарбагатай. Узагальнюючи, можна сказати, що згідно уявлень коментатора Рубрук обігнув Джунгарський Алатау з півночі.

Чи справді всі вказівки Рубрука узгоджуються з цим маршрутом? На мій погляд, не менше шансів за південним маршрутом – уздовж ріки Ілі, на південь від Джунгарського Алатау.

Отже, якщо прийняти припущення (№ 13), то руїни замку (14) і містечко Еквіус (15) слід шукати на лівому березі Ілі.

[16] Наступного дня, переправившись через ті гори, котрі становили відроги великих гір, що знаходились на південь,

На південь від р.Ілі тягнуться з заходу на схід хребти Заїлійський Алатау та Кетмень.

[17] ми в'їхали на дуже красиву рівнину, яка мала праворуч високі гори,

[18] а ліворуч якесь море чи озеро, що тягнулось на 25 днів шляху в околі. І ця рівнина вся була прекрасно зрошена водами, що стікали з гір, котрі всі впадають у згадане море.

Озеро, розташоване ліворуч – це безсумнівно Балхаш, розміри якого вказані на диво точно (довжина його десь 525 км, тобто на об'їзд потрібно десь 1100 км; а 25 днів шляху – це 750..1000 км). Під високими горами праворуч (на південь) традиційно розуміють хребет Джунгарський Алатау і, таким чином, весь цей уривок відносять до опису Семиріччя – території між Балхашем і Джунгарським Алатау. Але опис Рубрука не настільки детальний, щоб не можна було його розтягнути також на долину р.Ілі, а до високих гір праворуч зачислити також Заїлійський Алатау.

[19] Влітку ми повертались з північного боку цього моря, де також були розташовані великі гори [...]

Прямо на північ від Балхаша високих гір нема, я думаю, тут Рубрук мав на увазі хребет Тарбагатай, справді високий (під 3000 м), котрий знаходиться на північний схід від Балхаша.

[20] Ми знайшли там велике місто під назвою Кайлак, в якому був базар, і його відвідувало багато купців. В ньому ми відпочивали 12 днів.

О.Малеїн до цього місця дав примітку: «Кайлак знаходився трохи на захід від нинішнього Капала».

[21] Земля ця раніше звалась Органум, і жителі її мали власну мову і власні письмена. Але тепер вона була вся зайнята туркоманами.

До цієї назви Н.П.Шастіна дала таке пояснення:

«Органум – це Альмалик або Кульджа. Органа було ім'я цариці країни, так що Рубрук тут помилився. Органа була удовою по Кара-Хулагу, онуку Чагатая, і управляла після смерті чоловіка всім його улусом. Рубрук переніс власне ім'я ханші на назву області, якою вона правила».

Пряма дорога від Капала до Кульджи становить 250 км, при цьому треба перетнути два досить порядні гірські хребти – Джунгарський Алатау та Беджинтау. Якщо мандрівники збирались проїхати через Кульджу (а я гадаю, що це так), то перед ними був цілком вигідний шлях вгору долиною ріки Ілі. Ще гірше те, що після виїзду з Кайлака маршрут (згідно коментарів) йшов попри озеро Алаколь (а це 250 км на північ – знову через хребти Борохоро і Джунгарський Алатау). Отже, Н.П.Шастіна висловила цікавий здогад, що Рубрук проїхав через Кульджу, але це її припущення суперечить північному маршруту Рубрука, запропонованому Малеїним і прийнятому в інших коментарях.

Але якщо географічну здогадку Н.П.Шастіної можна прийняти, то історичне пояснення нестійне. Органа її коментаря – це Ергене-хатун, вдова Хара-Хулагу (сина Мутугена, онука Чагатая). Але Хара-Хулагу правив у цій області в 1242 – 1247 і в 1252 р. Після його смерті Ергене стала регентшею при своєму малолітньому синові Мубарек-шаху. Тобто час її правління якраз збігається з часом поїздки Рубрука, і зовсім незрозуміло, чому це ім'я віднесено до минулого часу. Друга нестійність полягає в тому, що Рубрук не згадував ніякої цариці, хоча за 12 днів перебування в місті мав час, щоб зложити їй візит. Третя суперечність: Рубрук виразно пише (№ 11), що вони перебували серед людей Мунке, і ніякої області нащадків Чагатая він не зауважив. Рубрук зауважив двір Кен-хана (тобто Гуюка, ширше – ставку улуса Угедея), але не чув про двір Чагатая.

Отже, ми можемо сміливо відкинути припущення про зв'язок назви землі Органум з іменем цариці Ергене.

В.Рокхіл в своєму англійському перекладі припускає, що Органум – це Ургенч (ну, звичайно, не місто, а вся Середня Азія або Согдіана), а давні письмена – согдійські. З цим припущенням можна погодитись: несторіанські тексти согдійською мовою і письмом справді відомі, і занепад цієї мови стався десь в 11 ст. (тобто на часи Рубрука це була вже досить поважна давнина).

Складніше стоїть справа з **великим** містом Кайлак. Дослідники, які коментують цей фрагмент Рубрука, або дослівно повторюють припущення Малейна (не пояснюючи і не обґрунтовуючи його), або відзначають, що це місто не локалізоване. Але мені важко повірити, що велике місто зникло без сліду. І разом з тим на північному шляху ніяких значних давніх міст не відомо.

На мою думку, Кайлак у Рубрука – це сучасна Кульджа, стародавнє місто у верхів'ях ріки Ілі. Кульджа лежить на правому березі Ілі, а на лівому березі напроти неї позначено містечко Кайнак (так на радянській карті 1967 р.; на сучасній карті Google – Qarqal). Не знати, з якого часу походить цей топонім, але можливо, і він щось може значити, бо дуже подібний до записаного Рубруком.

Є момент, який насторожує щодо південного маршруту – це віддаль між містами Кинчат і Кайлак – 650 км, що дає темп руху 72 км на день. Але такий темп, як скоро побачимо, не є неможливим.

Монголія та східна Азія

Подальший опис (в 29-й главі) містить дуже мало орієнтирів і чимало суперечностей. Так, Рубрук нотував:

Через три дні ми дістались до столиці названої області, на початку вищеназваного моря [...] ми бачили на ньому великий острів [...] вода була солонувата, але все ж придатна до пиття. Серед великих гір в напрямку на південний схід тягнулась долина, а потім між горами було ще якесь велике море, і через цю долину від першого моря до другого протікала ріка [...] Отже, ми переправились через долину, направляючись на північ, до великих гір.

Що значить «столиця області» – жоден коментатор пояснити не зміг, і я також не можу його пояснити. Однозначно, що це – не місто. «Вищеназане море» в коментарі Н.П.Шастіної – «імовірно, Алаколь». Це справді спокусливе припущення, тому що на південний схід від Алаколя дійсно тягнеться долина між хребтами Джунгарський Алатау і Майлітау. Ця долина зветься Джунгарські ворота, і на її південно-східному кінці знаходиться озеро Ебі-Нур, котре мало б бути «другим морем» Рубрука. Я думаю, що таке ототожнення і слугувало одним з аргументів за північний варіант маршруту, хоча це ніде явно не написано.

Разом з тим в такій інтерпретації є свої утруднення. По-перше, Рубрук, пишучи про «вищеназане море», явно мав на думці Балхаш; по-друге, ніяка ріка в Джунгарських воротах не протікає – західна частина долини належить до басейну оз.Алаколь, а східна – оз. Ебі-Нур. По-третє, озеро Алаколь не солонувате, а таки добряче солоне.

Тому я пропоную розглянути такий варіант маршрута: виїхавши з Кайлака (Кульджи), мандрівники перевалили через хребет Борохоро і спустилися до прісноводного озера Сайрам-Нур (слід зазначити, що сучасна шосейна дорога, яка з'єднує Кульджу з іншими районами Китаю, проходить саме попри озеро Сайрам-

Нур; мабуть, цей шлях мав певні мікрогеографічні вигоди, якими скористались будівники сучасної дороги). Далі долина від нього до озера Ебі-Нур тягнеться на схід, і знову не видно ріки, котра б з'єднувала ці озера.

Подальший маршрут Рубрука зовсім позбавлений орієнтирів. Дорогою до ставки Мунке він двічі записав: «ми прямували на північ» і зовсім не згадував про рух на схід, а між тим генеральний курс його був саме на схід. Тому я припускаю, що з району озера Ебі-Нур (200 км від Кульджи) мандрівники рухались на схід вздовж північних відрогів східного Тянь-Шаня (700 км до ущелини між горами Байтаг-Богдо-Нуру на півночі і Кексерке на півдні; можливо, що саме тут було «одне місце серед дуже страшних скель», в якому Рубрук відганяв своїми молитвами демонів; але гір в цьому районі багато...). Далі вони проїхали степи, які зветься Джунгарський Гобі (350 км) і Заалтайський Гобі (400 км до озера Хара-Толгойн-Худук). Тобто я вважаю, що шлях їх проходив між двома великими гірськими системами – Монгольським Алтаєм на півночі і східним Тянь-Шанем на півдні.

Щоб визначити кінцевий відрізок маршруту, нам треба локалізувати ставку Мунке. На наше щастя, Рубрук дав два «пеленги» для цього (гл. 39):

І я спитав священників, що прибули з Китаї, і вони засвідчили, що від того місця, де я знайшов Мангу-хана, до Китаї було 20 днів шляху у напрямку на південний схід, а до Онанкеруле, справжньої землі монголів, де знаходився двір Чингиса, було 10 днів шляху прямо на схід.

Оскільки я не історик-гуманітарій, а фізик-теоретик (колишній...), то для інтерпретації цих даних я озброївся картою від Google:

Місце ставки Мунке в Монголії

Цифрами на карті позначено:

- 1 – Улан-Батор, сучасна столиця Монголії, від якої ми відраховуємо віддалі;
- 2 – віддаль у 225 км на схід (і злегка на південь) веде в центр «землі монголів»;
- 3 – «земля монголів» (квадрат зі стороною 150 км);
- 4 – віддаль у 325 км по сучасній шосейній дорозі на південь (і трохи на захід) від Улан-Батора (до поселення Хулд у Середньо-Гобійському аймаку);
- 5 – віддаль у 325 км на захід (і трохи на південь) від Улан-Батора веде до Каракорума;
- 6 – Каракорум;
- 7 – дуга радіусом 400 км, проведена довкола центру «землі монголів»;
- 8 – місто Інчуань, розташоване в тому місці, де Великий китайський мур перетинає ріку Хуанхе; на південь і схід від нього лежить Китаїя;
- 9 – дуга радіусом 800 км, проведена довкола Інчуаня;

10 – ось воно, щастя: місце зустрічі в районі Хулда змінити не можна;

11 – можливий шлях ставки Мунке до Каракоруму.

Онон і Керулен у верхів'ях певний час течуть майже паралельно на віддалі 120..150 км. Якщо ми припустимо, що справжня земля монголів являє собою квадрат зі стороною 150 км між верхів'ями цих річок (на карті позначений цифрою 3), то його центр опиниться десь в точці $47^{\circ} 30'$ півн.широти, 110° східної довготи. Ця точка лежить приблизно за 225 км на схід від Улан-Батора (лінія 2 на карті). Ставимо в цій точці циркуль і описуємо радіус 400 км (дуга 7 на карті).

Далі ми припускаємо, що Катайя Рубрука – це територія на південь від Великого китайського муру (давнього і добре помітного візуального кордону). На цьому кордоні обираємо умовно місто Інчуань (на карті позначене цифрою 8), котре лежить поблизу ріки Хуанхе саме в тому місці, де Великий китайський мур перетинає ріку. Описуємо дугу радіусом 800 км (позначена цифрою 9).

Зона перетину наших дуг охоплює частину Середньо-Гобійського і частину Східно-Гобійського аймаків Монголії. Оце – геометричне місце точок (ми учились в середній школі і пам'ятаємо геометрію, чи не так?), котре задовольняє умовам пеленгів Рубрука.

Ми вибираємо найбільш західну точку і потрапляємо в район поселення Хулд (на карті позначене цифрою 10; його координати – 40° півн.широти, $105^{\circ} 30'$ східної довготи). Оце й є, на нашу думку, місце, де Рубрук застав табір Мунке. Це ще 400 км на схід від озера Хара-Толгойн-Худук. Всього від Кульджи мандрівники проїхали приблизно 2050 км, долаючи в середньому 71 км на добу. В цілому така швидкість узгоджується з записом Рубрука, що він проїжджав за добу дві поштових станції (ям), віддалених одна від одної на денний перехід (отже цей перехід становив десь 35 км). Така кур'єрська швидкість вимагала рухатись вночі, оскільки короткого зимового дня не вистачало.

Розглянемо слабкі місця даної побудови.

1. Напрямок руху на Катайю в нашій схемі – точно на південь, а не на південний схід, як у Рубрука (на південний схід від знайденої нами точки лежить Катайя як ціла країна, але не як конкретне місце, до якого 20 днів шляху).

2. Напрямок руху до землі монголів – північний схід, а не схід, як у Рубрука.

3. Розташування землі монголів на самому верхів'ї Онона і Керулена виглядає довільним. Що заважає пересунути її далі на північний схід, адже це межиріччя тягнеться на 600 км? Але якщо ми будемо пересувати її далі, то дуги нашої побудови перестануть перетинатись. З цих міркувань ми мусимо пересувати землю монголів на захід, наскільки це можливо.

4. Чому в якості опорного пункту для Катайї вибрано Інчуань? Чому не можна вибрати точку, яка лежить на захід чи на схід від цього міста?

Велика Китайська рівнина являє собою загалом прямокутник, північний бік якого окреслений Китайським муром, а західний – нагір'ями Куньлунь. Місто Інчуань позначає північно-західний кут цього прямокутника. Великий Китайський мур тягнеться від нього на захід ще на 600 км, але в цьому районі він обмежує вузьку смугу землі (шириною 50 – 100 км), яка на півдні має хребет Наньшань. Ясно, що це – не та велика країна, якою була Рубрукова Катайя. До того ж на початку 13 ст. ця смуга землі належала до держави тангутів, про котрих Рубрук добре знав і чітко відрізняв від справжніх китайців. Все це робить неможливим пересування даної

базової точки далі на захід. До того ж при спробі такого пересування дуги нашої побудови перестануть перетинатись, а напрямок руху змінюється на південний захід (замість південного сходу).

Проти пересування базової точки на схід вздовж Великого муру не може бути таких рішучих заперечень. При цьому зона перетину дуг також пересувається на схід. Наприклад, якщо ми візьмемо за базову точку місто Юйлінь в Ордосі (розташоване біля Великого муру, 250 км на схід від Інчуаня), зона перетину дуг зсунеться на схід приблизно на 100 км. При цьому напрямок на Китай залишиться південним, а напрямок на землю монголів зміниться на північний (тобто ще більше віддаляться від записаного Рубруком).

5. Зона перетину дуг тягнеться із заходу на схід майже на 500 км, чому ж обрана саме західна точка цієї зони? Але якщо ми спробуємо вибрати крайню східну точку зони, то напрямок на землю монголів стане північно-західним, а на Китай – південно-західним.

Розглянувши всі заперечення в цілому, слід визнати, що обрана нами точка розташування ставки Мунке мінімізує всі ускладнення, хоча й не усуває їх повністю. Звичайно, я усвідомлюю, що з даних Рубрука не можна вирахувати розташування об'єктів у степу з точністю до 1 км – хіба 50 км, але з такими допусками прокладений мною маршрут узгоджується з даними джерела.

Разом зі ставкою Мунке Рубрук майже два місяці (до середини лютого) мандрував на південь, а потім ще через два місяці неспішного руху на північ прибув до Каракорума – єдиного об'єкта в центральній Азії, щодо якого немає сумнівів з ототожненням і розташуванням.

З перебуванням Рубрука в Монголії пов'язана ще одна географічна загадка. Це розміщення на карті народів *лонга*, *соланга* і *мук*. В коментарі Н.П.Шастіної сказано, що лонга і соланга – це корейці, а мук – «народ мохе, або мохо, племена тунгуського походження, які населяли долини Амура та Уссурі і займались землеробством та скотарством».

Все це звучить дуже непереконливо. Послідовність опису в 28-й главі така: уйгури – (далі на схід) – тангути – (далі на південь) – тибетці. Про лонга і соланга сказано, що вони живуть «за тибетцями». Рубрук писав це, знаходячись у Монголії, і з цієї позиції місце за тибетцями – це ще далі на південь. А вже за ними, тобто ще далі на південь живе народ мук. Рубрук відзначив, що в цього народу є міста (ну, а на Амурі та Уссурі міст ніколи не було аж до початку російської колонізації). Тому на картосхемі я розмістив ці народи на південь від тибетців. Лонга і соланга в такому випадку можуть бути народами південного Тибету або сучасного південного Китаю, а мук – це, можливо, Бірма (царство Паган 11 – 13 ст., котре мало багато міст і храмів).

Монголи під командуванням царевича Хубілая, як відомо, у 1253 році завоювали Юннань в південному Китаї (власне, царство Далі) і тоді ж, мабуть, розвідали шлях на Бірму, куди вони ходили походами в 1277 і 1287 роках. Тому я думаю, що даний фрагмент Рубрука, записаний зі слів майстра Вільгельма, побудований на звіті з походу Хубілая 1253 року.

Зворотній шлях

Щодо зворотного шляху з Каракорума до ставки Бату Рубрук не подає ніяких подробиць, які б надавались до локалізації. Шлях з Каракорума на Волгу між 47-ю і

48-ю паралелями має довжину приблизно 4200 км, але він веде через високогірний центральний Алтай. Я вважаю такий маршрут неможливим, і думаю, що Рубрук обігнув Монгольський Алтай з півдня, приблизно повторюючи свій шлях вперед, а далі, пройшовши Джунгарський Гобі, почав забирати на північ. Далі на захід вели два проходи – на північ і на південь від хребта Тарбагатай. Яким з них їхав Рубрук – встановити неможливо, обидва вони лежать на північ від озера Балхаш.

Десь тут, на мою думку, він пройшов попри двір Кен-хана (Гуюка). Інші джерела не дають свідчень про місце його розташування, тому й уточнити маршрут з цього орієнтиру ми не можемо. Навпаки, згадка Рубрука містить єдину вказівку (нехай дуже розпливчасту) на розташування цього об'єкту.

Далі він міг рухатись прямо на захід вздовж 50-ї паралелі (на широті Караганди і Актюбинська). В цілому цей маршрут довжиною десь 4850 км лежав на північ від того, яким Рубрук їхав на схід. Цей шлях він пройшов за 70 днів, що дає середню швидкість 69 км на добу.

Рубрук прибув у ставку Бату рівно через рік після того, як виїхав з неї – 16 вересня 1254 р. Але ми змушені припустити, що вона на цей час знаходилась значно північніше від свого минулорічного розташування. Чому?

Виїхавши від Бату, Рубрук 15 днів їхав до Сарая (городище біля сучасного с.Селітрено на Ахтубі). За цей час він пройшов ніяк не менше 450 км, тобто виїхав він десь з району річки Єруслан (лівого допливу Волги). А перед тим він ще місяць мандрував разом зі ставкою Бату – напевно, на південь. Звідси впливає північне розміщення ставки в момент прибуття туди Рубрука.

Розташування Самосдельського городища

Виїхавши із Сарая, Рубрук відвідав загадкове місто Суммеркент при одному із середніх рукавів Волги. Нещодавно було висловлено припущення (стаття [Самосдельское городище](#), 2011 р.), що Суммеркент – це городище біля села Самосделка на південь від Астрахані, за 120 км на південь від Сарая (див. карту). Археологічними дослідженнями встановлено, що городище має потужний культурний шар золотоординського часу. Якщо Рубрук справді там був, то як він міг туди дістатись? Найзручніший спосіб дістатись із Сарая до цього городища – плисти рукавами Ахтуби і Волги. Рубрук акуратно занотував, що переправлявся через 7 рукавів Волги, але ніде не згадав, що він плыв по ній. Отже, шлях водою треба виключити. Якщо ж їхати із Сарая на південь лівим берегом Ахтуби і в районі дельти взяти курс на південний захід через дельту Волги, то тут сімома переправами ніяк не обійтись – число проток, які треба перетнути, становить кілька десятків. І ще немало проток треба подолати, щоб вибратись із Самосдельського городища на материк правого берега дельти.

З цих міркувань мені важко погодитись з даним припущенням. Число рукавів, які перетнув Рубрук, показує, що він перебирався через Волгу вище початку дельти. До того ж він вказує ширину долини, де течуть рукави – 7 льє, що загалом узгоджується з шириною долини вище початку дельти (20 – 25 км). Ширина дельти значно більша, і про неї Рубрук не згадував.

Далі Рубрук 12 днів їхав до Залізних воріт (Дербента). Віддаль від Сарая – 600 км, темп руху – 50 км на добу.

Закавказзя та Мала Азія

Починаючи від Дербента шлях Рубрука йшов через місця відносно густо заселені, і опис рясніє географічними назвами. Так, через два дні шляху вздовж берега Каспійського моря він прибув до міста Самарон, яке нині не відоме. Після нього він повернув у гори на південь і ще через два дні прибув до міста Самаг (Шемаха). Віддаль між Дербентом і Шемахою – десь 180..200 км, тобто темп руху – так само 50 км на добу. Далі шлях ішов через велику рівнину Моан (тобто Муганський степ), де Рубрук занотував ріки Куру, котра тече із землі грузинів, і Аракс, котрий тече з Вірменії. Місце переправи позначено гранично точно – це міст, де Аракс впадає в Куру (70 км на південь від Шемахи). Тут Рубрук згадав про місто Гангес (Гянджа), котре замикає вихід з гір у цю долину, але сам він там не був (це 200 км на захід від переправи).

Далі Рубрук піднімався лівим берегом Аракса аж до його витоків (23.11.1254 – 15.02.1255 р., всього 84 дні; віддаль становила не менше 750 км, тобто середній темп руху – лише 9 км на добу). По дорозі він відвідав ставку монгольського намісника, який в російському перекладі зветься Бату, а в англійському – Бачу (Baachu) (мабуть Байджу-нойон). На Різдво (25.12.1254 р.) він був у місті Наксуа (Нахічевані). Це місто знаходиться за 300 км від гирла Аракса, тобто маємо той самий темп 9 км / добу. Звичайно, більшу частину цього місяця (23 листопада – 25 грудня 1254 р.) Рубрук провів у монгольській ставці, поки його провідник з'їздив до Тебріза.

В Нахічевані великі сніги затримали Рубрука на 19 днів. Виїхавши звідти, він через 4 дні прибув у землю Сагенсі. На думку Н.П.Шастіної, це – не власне ім'я, а гучний титул «шахіншах» (цар царів), який носили дрібні князі з роду Захаридів. Столицею їх було місто Ані.

На цьому місці слід зауважити, що в тексті Рубрука два уступи переплутані місцями (у загальноновживаному російському перекладі Рубрука, виданому в 1957 р., це два останні уступи 51-го розділу). Я поміняв їх місцями на підставі хронологічних вказівок, які містяться в цих уступах. В результаті відновлюється логіка маршруту: в'їзд до землі Сагенсі – прийом у Сагенсі – перебування в Айні в землі Сагенсі – виїзд із землі Сагенсі в землю турків. В правильній послідовності текст має читатись так:

В день Стрітєння знаходився я в якомусь місті під назвою Айні, яке належало Сагенсі і було дуже укріпленим за своїм розташуванням. В ньому знаходиться тисяча вірменських церков і дві синагоги сарацин. Татари поставили там суддю. Тут знайшли мене брати проповідники, четверо з яких їхали з Прованса у Франції, а п'ятий приєднався до них у Сирії. У них був тільки один хворий служитель, що знав по-турецьки і трохи по-французьки. Вони мали грамоти господина папи до Сартаха, Мангу-хана та Бурі, які й ви [король Людовік 9-й] дали мені, а саме з проханням, щоб тамті дозволили їм перебувати

в їхній землі і проповідувати Слово Боже і т.д. Коли ж я розповів їм, що я бачив і як татари мене відіслали, вони відправились до Тефіліса, де перебувають їхні брати, щоб порадитись, що робити. Я їм пояснив як слід, що за допомогою цих грамот вони можуть проїхати, якщо забажають, але повинні запастись належним терпінням до перенесення трудів і добре обміркувати мету свого приїзду; бо якщо в них не було іншого доручення, окрім як проповідувати, татари стануть мало опікуватись ними, особливо якщо в них немає перекладача. Що сталося з ними потім, не знаю.

Із цього міста [Айні] ми потрапили через 15 [слід виправити: 5] днів, у неділю Чотиридесятниці, в землю турецького султана; перший замок, який ми знайшли, зветься Марсенген. Всі мешканці містечка були християни: вірмени, курги та греки, але панування над ними належить виключно сарацинам. Там начальник замку сказав мені, що отримав наказ не видавати їстівних припасів ані жодному франку, ані послам царя Вірменії або Вастація. Тому, починаючи з того місця, де ми були в неділю Чотиридесятниці, і аж до Кіпра, куди я потрапив за тиждень до свята блаженного Іоана Хрестителя, нам належало купувати собі припаси. Провідник мій діставав мені коней; він також отримував гроші на їстівні припаси, але клав їх собі у гаманець. Коли він приїжджав куди-небудь на поле і бачив стадо, то силою викрадав барана і давав своїй родині його їсти, дивуючись, що я не хочу їсти від його крадіжки.

Айні у Рубрука – це не що інше як Ані: це місто, розташоване на вигідному для оборони місці, має багато церков і 2 мечеті. Навіть дивно, чому це припущення не спало на думку жодному з коментаторів.

Але опис Рубрука побудовано так, що сюжет про прийом у Сагенсі викладено окремо і перед звісткою про прибуття до Ані. Цілком можливо, що місцевий князь приймав його не в Ані (припускати ще одну перестановку речень в цьому місці я не наважуюсь). Можливо, що Сагенса сповістив Рубрука про перебування католицької місії в Ані, і Рубрук відхилився від свого шляху вгору Араксом, щоб з нею зустрітись (Ані місто лежить біля ріки Ахурян десь на 50 км від її впадіння в Аракс, тобто збоку від шляху Рубрука вздовж Аракса).

За 20 днів (13 січня – 2 лютого 1255 р.) Рубрук проїхав тільки 230 км. Мабуть, в цей час він зупинявся у Сагенсі та в Ані, що не відзначено в описі.

Дані про 15 днів поїздки із Айні до Марсенгена суперечать всій хронології, тому В.Рокхіл припускав, що «це місто» – не Айні, а Нахічевань. Це припущення не можна прийняти, бо від Марсенгена до верхів'я Араксу було 7 днів шляху, а тому на дорогу від Нахічевані до Марсенгена припадає $33 - 7 = 26$ днів, ніяк не 15.

Я припускаю, що в тексті Рубрука була допущена описка і треба читати не «15 днів», а «5 днів». Це припущення повністю розв'язує всі суперечності. Справді, в Айні він був на Стрітєння (2 лютого), потім їхав 5 днів і в неділю Чотиридесятниці був у Марсенгені. В 1255 році ця неділя випадала на 7 лютого, що повністю узгоджується з нашим розрахунком.

Отже, 2 лютого Рубрук приїхав до міста Ані.

Ще далі, через 5 днів (а саме 7.02.1255 р.) Рубрук вступив у володіння турків (Іконійського султанату). Турецький пограничний замок він зве Марсенген. Сучасний вірменський історик В.Газарян [висловив припущення](#), що це – Ерзінджан. Це не можна прийняти, оскільки Марсенген лежав на Араксі, а Ерзінджан – на

Єфраті досить далеко на захід від витоків Аракса. Окрім того, про Ерзінджан (під назвою Арсенген) Рубрук згадував в наступному розділі, описуючи землетрус.

Для приблизної локалізації Марсенгена можна застосувати пропорцію. Для цього нам треба визначити, що вважати за виток Аракса, з урахуванням того, що далі наші мандрівники мали рухатись на захід. Аракс витікає з гірського кряжа, найвищою точкою якого є гора Бінгель (Bingöl, 3189 м). Звичайно, на цей кряж Рубрук не піднімався, бо звідти дороги на захід нема. В 20 км на північ від цієї гори і за 42 км на південь від Ерзурума на Араксі лежить селище Кирикхан, від якого можна проїхати на захід в долину річки Ельмали і далі спускатись вниз за її течією (назви річок такі: Кельхас – Пері – Мунзур – Мурат – впадає у Єфрат). Цей маршрут можна назвати південним. Він для нас мало прийнятний, тому що неясно, як від гирла Мурата можна потрапити до Сіваса інакше як **піднімаючись** вгору Єфратом (а Рубрук спускався по Єфрату).

Тому слід подивитись на місто Кепрюкей (Köprüköy), яке знаходиться на Араксі у 82 км на північний схід від гори Бінгель і в 55 км на схід від Ерзурума. Тут Аракс змінює напрямок течії з півночі на схід, а прямо на захід лежить зручний прохід в долину верхнього Єфрата. Я думаю, що Рубрук скористався цим шляхом. Умовно я вважаю за «виток Аракса» перевал між басейнами Єфрата на заході і Аракса на сході (він лежить буквально в 10 км на схід від Ерзурума і в 72 км на північ від гори Бінгель).

Між двома добре локалізованими пунктами – Ані і витоків Аракса – віддаль становить 290 км (50 км вниз вздовж р.Ахурян і 240 км вгору вздовж Аракса).

Рубрук подолав цю віддаль за 12 днів, що дає темп руху 24 км / добу.

Від Аїні до Марсенгена – 5 днів або за нашою пропорцією 120 км.

Від Марсенгена до витоків Аракса – 7 днів, тобто 170 км.

Ця віддаль приводить нас на ділянку між містечками Зарапхане (Zaraphane) (іл Ігдир, Туреччина) та Кагизман (Kağızman, іл Карс) на р.Аракс. Вікіпедія відзначає, що біля Кагизмана (точніше, біля села Кетек (Kötek, 12 км на північний захід від Кагизмана) збереглась фортеця Narin Kale (Köroğlu Kalesi – замок Кер-Оглу). Оце, на мою думку, і є Рубруків Марсенген.

Далі Рубрук занотував, що від вершини Аракса він перевалив через гору (на мою думку, це розглянутий вище перевал на схід від Ерзурума) і далі 8 днів спускався вниз по Єфрату до фортеці Камаф.

На цьому місці нам важливо зрозуміти, що вважати Єфратом. Сучасна географія вважає, що Єфрат починається від злиття рік Карасу (Західний Єфрат) і Мурат (Східний Єфрат). На радянських картах 1967 і 1984 рр. назва Єфрат застосовується також до значної ділянки ріки Карасу (тобто вони починають Єфрат від злиття річок Карасу і Тузла).

Місто Ерзурум, яке у Рубрука не згадане на цьому місці (в 52-й главі), лежить недалеко від ріки Карасу. Про те, що він у ньому побував, однозначно свідчить текст 35-ї глави («Я зустрівся зі служителями монгола в Аарзерумі на околиці Туреччини») та 51-ї глави («на тому боці гори, з якої починається Аракс, є добре місто по імені Аарзерум, яке належить турецькому султанові»). Тому я гадаю, що шлях Рубрука йшов долиною Карасу (Західного Єфрата).

Для фортеці Камаф Н.П.Шастіна дає пояснення:

Фортеця була розташована на високій горі, звідки бере початок західний доплив Єфрата – Карасу.

В цьому феноменальному коментарі помилково абсолютно все. Карасу не є допливом Єфрата. Виток Карасу лежить біля гори Каргапазари за 40 км на північ від Ерзурума. Ніякого поселення там нема.

Насправді якщо ми відкладемо від Ерзурума 250 км вниз по Карасу – Єфрату, то наш шлях пройде попри рубруків Арсенген (сучасний Ерзінджан), де він занотував катастрофічні наслідки землетрусу, і закінчиться біля міста Кемах (Kemaḥ, 40 км на захід від Ерзінджана). Думаю, що це – рубруків Камаф: 1, лежить на Єфраті; 2, віддаль приблизно відповідає 8 дням шляху; 3, Єфрат повертає на південь в 60 км на захід від Кемаха, тобто в масштабі опису можна вважати, що він лежить на цьому повороті; 4, в цьому місті збереглась досить велика фортеця; 5, нарешті, співпадає назва.

[Сучасне фото замку Кемах](#)

Якщо розуміти Рубрука буквально, то вийде, що в Камафі він був 22 лютого 1255 р. (14 лютого + 8 днів). Далі він витратив цілий місяць (до 21 березня) щоб подолати 175 км від Кемаха до Сиваса. Мабуть, занотовані ним глибокі сніги на цих досить порядних горах сильно уповільнювали поїздку.

По дорозі до Сиваса «ми проїхали по рівнині, на якій татари перемогли турецького султана». Назва цієї рівнини в нього не занотована, але з інших джерел відомо, що битва 26 червня 1243 р. сталась на рівнині Кесе-Даг або Козе-Даг (Köse Dağ, тобто Лиса Гора).

У питанні про місце цієї битви довелось зіткнутись з великою розбіжністю поглядів:

1. Н.П.Шастіна в коментарі до Рубрука: між Ерзінджаном і Сівасом (106 км на захід від Ерзінджана);

2. [Англійська Вікіпедія](#): між Ерзінджаном і Гюмюшхане (Gümüşhane) – 40 км на північ від Ерзінджана;

3. [Російська Вікіпедія](#): недалеко від містечка Чман-Катук (так у Кіракоса Гандзакеци), в 60 км на північний схід від Сиваса – це 170 км на північний захід від Ерзінджана;

4. Сніжана Ракова «[Битва при Кесе-Даг](#)» (2002 р.): між містами Карін (Ерзурум) та Ерзінджан (80 км на схід від Ерзінджана).

В цих розрахунках віддалей від Ерзінджана я розумів вираз «між А та Б» як 1/2 віддалі від А до Б.

Висновок з цього простий, але не дуже втішний: точне місце цієї битви невідоме. З контексту маршрута Рубрука цю рівнину треба шукати на його шляху від Кемаха до Сиваса.

Далі Рубрук почав рухатись швидше. За один тиждень (28 березня – 4 квітня 1255 р.) він подолав 175 км і дістався Кесарії Кападокійської (сучасне місто Кайсері). Напрямок руху тут очевидний – вниз вздовж ріки Кизил-Ірмак, десь так, як проходить сучасне шосе.

Через 15 днів (19 квітня 1255 р.) він прибув до Іконія (Конії, 300 км від Кайсері).

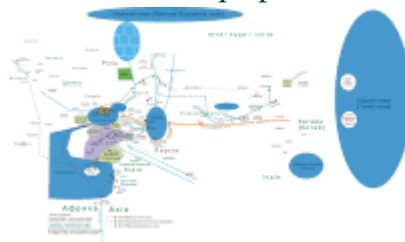
Наступний пункт його поїздки занотований через 17 днів (5 травня 1255 р.) – це «Курта, гавань царя Вірменії». Це місто нині зветься Кизкалесі (Kizkalesi), воно лежить на березі Середземного моря трохи на схід від гирла ріки Гексу, в 200 км на південний схід від Конії. В Кизкалесі збереглися дві фортеці (одна на острові, друга – на березі); можливо, щось там збереглося і від часів Кілікійського царства. В цій гавані він провів 12 днів, а потім вибрався у столицю Кілікійського царства – місто Сис (нині воно зветься Козан – Kozan, 190 км на північний схід від Кизкалесі). Повернувся він до порту Ауакс – найбільшого порта Кілікії. Цей порт звався також Аяс або Айас (Ayas). Його часто ототожнюють з сучасним містом Адана, забуваючи, що воно лежить за 50 км від моря. Я думаю, що порт знаходився на березі моря біля гирла ріки Сейхан. На карті Google можна побачити тут маленьке село Айдинлілар (Aydinlilar).

Слід знати, що на карті Кілікійської Вірменії [Мікаелян Г.Г. Історія Кілікійської вірменської держави. – Єреван: 1952 р.] порт Аяс показано окремо від Адани, на східному березі бухти Юмурталік в затоці Іскендерун. На цьому місці нині знаходиться містечко Юмурталік (Yumurtalik).

Ця поїздка забрала певний час, тому на Кіпр він прибув 17 червня 1255 р. (для цього треба було проплисти морем 150 – 200 км). Тут він прибув до Нікозії, а далі поїхав до Тріполі в Палестині і нарешті повернувся до Акри, з якої виїхав три роки тому.

Географічні відкриття Рубрука

Опис подорожі Рубрука достатньо докладний, щоб можна було спробувати намалювати картосхему. Перша картосхема відображає географію Євразії переважно на основі даних Рубрука, без використання сучасної топооснови. Слід сказати, що деякі елементи цієї картосхеми основані на сучасних географічних знаннях, оскільки текстових даних Рубрука не досить для їх графічного відображення.

Картосхема Євразії за описом Рубрука

На картосхемі відображено також деякі помилкові географічні уявлення Рубрука.

1. Каспійське море він називає морем Сиркан і пояснює, що це назва міста, яке лежить на березі цього моря у Персії. Сиркан – це злегка спотворене Ширван, але такого міста на Каспійському морі нема і не було. Насправді це назва історичної області (північної частини сучасного Азербайджану).

2. Гори Мулигек Рубрук вміщує на східному березі Каспійського моря і підкреслює, що це море з трьох боків (окрім півночі) оточене горами. Назва походить від арабського «мульхид» (сретик), як правовірні араби величали ісмаїлітів. Ядро їхньої фантомної держави знаходилось в горах Ельбурс на південному, а не на східному березі Каспійського моря – там, де Рубрук розміщує Каспійські гори. Думаю, що гори Мулигек – це помилкове подвоєння Каспійських гір (Ельбурса).

3. Гори Тянь-Шань Рубрук вважав продовженням Кавказу і думав, що вони доходять до берега Каспійського моря, що відображено на схемі.

4. Описуючи північне Причорномор'я, Рубрук вказував, що Валахія і Мала Булгарія лежать за Дунаєм, тобто на його правому березі. Це суперечить географічним уявленням пізнішого часу, згідно яких Валахія займає лівий берег нижнього Дунаю, а Болгарія – правий.

Окресливши географічні помилки Рубрука, було б дуже несправедливо не відзначити його великих заслуг для західноєвропейської географії. Ці заслуги можна сформулювати так:

1. Рубрук дав досить детальний опис степової зони східної Європи, включаючи ландшафти, корисні копалини, відомості про давні народи та про зміни у розселенні після приходу татар.

2. Він дав опис Волги, першим з європейців згадав про місто Сарай. Він правильно визначив, що Волга впадає у Каспійське море (і це не жарт – ще на початку 16 ст. М.Меховський у своєму [«Трактаті про дві Сарматії»](#) помилково писав, що Волга впадає в Чорне море).

3. Рубрук правильно вказав, що Каспійське море не є затокою океану, і досить точно визначив його периметр.

4. Він дав досить докладний опис земель сучасного південного Казахстану, подав відомості про озеро Балхаш.

5. Він подав докладний опис Каракорума, який став чи не основним джерелом наших знань про це місто.

6. Він подав опис сусідніх з Монголією земель і народів. В цьому описі міститься найбільше баснословія (якого загалом у Рубрука дуже мало), але це були перші з античних часів звістки про Китай та сусідні народи, які дійшли до Західної Європи.

Друга карта відображає шлях подорожі Рубрука на сучасній топооснові.

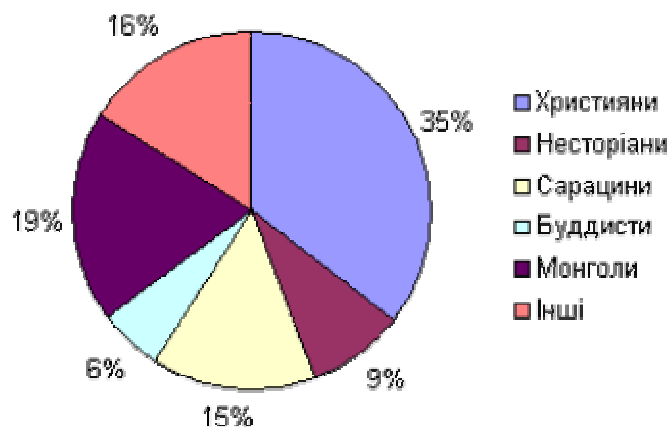

*Карта мандрівки Рубрука 1248 – 1255 рр.
Карту склав Д.В.Вортман в 2012 р.,
за що я висловлюю йому щирі подяку.*

Проблеми перекладу

Рубрук, проїхавши по Європі та Азії понад 10 тисяч кілометрів, бачив на своєму шляху багато різних народів. Всього за моїми підрахунками Рубрук згадував 6 релігійних систем, 10 різних мов, 8 систем писемності (дев'ята – латинське письмо – у нього явно не фігурує; не згадував він також про руське письмо), 54 назви етносів. Так що постійні його скарги на складності перекладу мали об'єктивні підстави.

Спробуємо систематизувати його етнографічні спостереження у вигляді таблиці, де етноси згруповано за ознакою належності до певної релігійної системи, і для кожного етносу вказано визначення мови та письма.

Розподіл згадок за релігійними системами

Релігія	Етнос	Число згадок	Мова	Письмо
Християни		99		
Християни	Франки	32	французька	

	Латини	2		
Християни-схизматики; є священники	Греки	9	грецька	грецьке
Християни; є священники	Русь	26	Мова руських, поляків чехів та слов'ян одна і та ж з мовою вандалів	
Християни грецького обряду, не схизматики	Алани	20		грецькі письмена
Християни	Угорці	19		
	Поляки	2		
	германці	германці (3), німці (9)		
Християни	курги, яких ми зємо георгіани	курги (11), георгіани (4)		
християни, іконоборці; є священники	вірмени	26		
Всього згадок про християн		262		
Несторіани іконоборці		59	[согдійська]	[согдійське]; знають уйгурське письмо; мають книги сирійською мовою і нею служать
Несторіани	наймани	5		
Всього згадок про несторіан		64		
Сарацини		70		
	Турки	9	турецька	
Сарацини	Персія	23	персидська	
Сарацини	мердас	1		
Сарацини	лесги	4		
			арабська	арабське
			сирійська	сирійське

Всього згадок про мусульман		107		
Буддисти ідолопоклонники, туїни; є жерці		ідолопоклонники (16), туїни (16)		мають книги;
ідолопоклонники	югури	13	У югурів міститься джерело і корінь турецького і команського нарічч.	їх письмо [уйгурське] прийняли татари
Всього згадок про буддистів		45		
Монголи є гадателі-жерці; неначе секта ідолопоклонників-туїнів		Монголи (48) Татари (93)	монгольська	уйгурське письмо
Всього згадок про монголів		141		
Інші народи				
	Готи	1	Німецька	
	Комани	17 + капчат (3)		
	Катай	30		[китайське письмо – 39]
	Паскатир, Велика Угорщина	7	мова паскатир і угорців однакова	
чисті язичники	моксель	2		
	каракатай	4		
	меркит	2		
	валахи	4		
	булгари (дунайські + волзькі)	18		
	кангли	3		
	тангути	3		тангути пишуть як араби –
	тибетці	3		письмо схоже на наше
	іудеї	3		
По 1 разу згадані	Зіхія свеви івери черкис гуни вандали чехи слов'яни лонга соланга мук керкіси оренгаї кауле манзе англійці корасміни			

	кераїти		
Всього згадок про інші народи	118		

Найбільше число згадок припадає на представників християнства. Це згадки про «християн» без ближчого означення народу, згадки про народи, віру яких сам Рубрук окреслив як християнську, та про народи, віру яких Рубрук не окреслив, але ми знаємо про їхню належність до християнства з інших джерел. Всередині цієї групи Рубрук підкреслював особливе становище вірмен, а також християн грецького обряду. Про греків, руських та вірмен він зауважив, що вони мають священників. Про аланів він зауважив: вони «не схизматики, а шанують всіх християн однаково». Мабуть, схизматики в його уявленні – це ті, хто неоднаково ставиться до представників латинства та інших християн. Але в цілому питання внутрішніх різниць у вірі всередині християнської спільноти його мало обходило – можливо, тому, що ці різниці видавались йому мізерними в порівнянні з іншими релігіями.

Християни для Рубрука – свої; представники інших релігій – чужі, хоча серед цих чужих у нього відчувається градація від менш чужих до більш чужих: несторіани – мусульмани – буддисти – монголи. Окремо стоять язичницькі релігії, жодну з яких Рубрук не описав докладно.

Несторіанська спільнота була розсипана від Палестини до Монголії і ніде не творила компактної більшості. Одних тільки найманів Рубрук вважав народом несторіанської віри, і то з оговоркою, що це було давніше, в часи «короля Іоана» (десь на початку 13 ст.). Практично можна вважати, що він не бачив жодного несторіанського народу, і спільнота складалась з представників різних народів. Несторіани мали свого патріарха в Багдаді, який зрідка направляв місії до Монголії; священників як окремого стану серед них не було; богослужбові книги написані сирійським письмом і сирійською мовою, яка була мовою богослужінь; цієї мови вони геть не розуміли. Розмовною їх мовою була, мабуть, монгольська або мова того народу, серед якого вони жили (Рубрук спеціально її не окреслює). Богословських знань вони майже не мали, і тільки користались знаком хреста (але Рубрук спеціально підкреслював, що вони ніколи не терпіли зображень розп'ятого Ісуса і не розповідали історії його хресних мук).

Несторіани не практикували таїнств сповіді та миропомазання, та і з причастям Рубрук тяжко вагався – чи личить приймати його від несторіан. Хрещення несторіани визнавали тільки своє, і християн допускали до своїх таїнств лише за умови, що вони заново охрестяться за несторіанським обрядом.

Сума усіх цих відмінностей дозволяє стверджувати, що несторіани не були частиною християнської релігійної спільноти, як про це нерідко доводиться читати – вони творили окрему спільноту, чітко відмежовану від інших.

Про мусульман Рубрук згадував досить часто і завжди з неприязню, але ніяких особливих подробиць щодо їх релігії він не подав.

Ще більшу неприязнь Рубрука викликали буддисти, яких він називав ідолопоклонниками та туїнами. Він цікавився їхньою вірою і подав багато подробиць з їх теологічних уявлень і релігійного побуту.

На протилежному полюсі осі «свої – чужі» знаходились монголи. Рубрук не без здивування нотував, що монгольська віра має розвинену систему теоретичних уявлень, яку він вважав ніби відгалуженням буддизму і писав про них як про секту,

відділену від загалу туїнів. Але самі монголи так не вважали, і вчинили ціле слідство з приводу того, що Рубрук буцімто назвав хана Мунке туїном.

Епілог

Політичні підсумки поїздки Рубрука були вкрай невтішними. Монголи не тільки не мали наміру приймати християнство з рук латинських священників, але з гордістю заявляли: «Ми не християни, а монголи». Вони не тільки не поспішали упасти до ніг римського папи, але навпаки, цілком недвозначно вимагали покори від католицьких володарів. Надії просвітити їх хрестом не було жодної, і Рубрук радив більше покладатись на «просвіту мечем»:

Якби мені дозволили, я почав би наскільки в мене вистачило сил по всьому світу проповідувати війну проти них (гл. 31).

І якби татари дізнались, що великий священник, тобто папа, піднімає проти них хрестовий похід, вони всі утекли б у свої пустелі (гл. 15).

Монголи зі свого боку добре знали, що з католиками їм доведеться воювати скрізь, де б тільки їх війська не зустрілись. Монголи розуміли, що внаслідок винятковості їхньої власної релігії ніякі політичні союзи на конфесійному принципі для них неможливі, і завжди покладались виключно на власну зброю.

Як же тоді оцінити концепцію «жовтого хрестового походу»? Енергійним пропагандистом її був Лев Гумільов, а слідом за ним її почали популяризувати і євразійці різних родів зброї – як у діагоналевих галіфе, так і у цивільному, і навіть звичайні «євразійці в євразійському».

Ця концепція полягає в наступних тезах:

1. Монгольські походи планувались християнами-несторіанами, монгольські війська складались переважно (або в значній мірі) з тих же християн-несторіан.

2. Похід Хулагу в Іран мав спеціальну мету – знищити ісламські держави і подати руку братньої християнської допомоги хрестоносцям у Палестині.

3. Цей похід в разі його успіху відкривав перспективу утворення єдиної християнської держави, яка б тягнулась від Атлантичного океану аж до Тихого, і перспективу безборонного поширення католицизму – до того ж Тихого океану.

4. Монголи 13 ст. були принципово миролюбним народом, а всі їхні війни мали причиною поганих сусідів, котрі ніяк не давали монголам спокійно пасти свої вівці на просторах між Алтаєм та Хінганом.

Співставлення цієї концепції з даними Рубрука дозволяє оцінити її як фантастику без найменших рис науковості. З книги Рубрука випливає наступне:

1. Політичне керівництво в Монгольській імперії було прерогативою (виключним правом) царевичів-Чингизидів на чолі з ханом. Жоден з них не був не те що християнином, але навіть несторіанином – всі вони сповідували свою власну, монгольську генотеїстичну віру.

2. Розмови про вплив несторіан на монгольську політику були перебільшеним і викривленим відгомоном участі несторіан у розпиванні кумису при дворі. Вплив несторіан на державні справи не був значним; це видно хоча б з того, що монголи для своїх державних потреб прийняли уйгурське письмо, а не несторіанське (сирійське).

3. Кількість несторіан у Монголії не була великою, і жоден значний чисельний народ не був всуціль несторіанським. Тому й багато воїнів вони виставити не могли.

4. Несторіани самі не вважали себе за християн, і ніхто з християн не вважав їх за членів християнської спільноти.

5. Похід Хулагу був не більше «хрестовим», ніж походи Джебе 1220 – 1224 рр. чи Бату 1236 – 1242 рр. Ми не знаємо ні одного випадку, коли б монголи та їх противники починали обніматись на полі битви і приговорювати «Ми ж брати, християни! Одна у нас віра і правда єдина». В дійсності монголи – так само як і Рубрук – мало покладали надій на чудотворну силу хреста, а більше – на чудотворну силу меча.

6. Хрестоносці у Палестині, бачачи таких небажаних помічників, міркували, як би їм з-під мамлюцького дощу не потрапити під монгольську ринву, і не квапились цілувати пантофлю багдадського патріарха несторіан. Ніякого ґрунту для політичного союзу католиків з монголами не було.

7. Ідея політики монголів у 13 ст. полягала у веденні наступальних (агресивних, загарбницьких) війн на всіх фронтах, – аж поки цей наступ не стикався з потужним опором. Розвідка боєм, проведена Бату в 1241 – 1242 рр. у Польщі, Чехії, Угорщині, показала, що ресурси опору західної Європи дуже великі і завоювання на цьому фронті не виправдовують прикладених зусиль. Аналогічно розвідувальний похід Кит-Буки у Палестину в 1260 р. показав, що мамлюки не дадуть себе легко перебити:

знають несторіани
і французькі пани
мамелюцькі наші шаблі!

Що ж до поганих сусідів, то ні хорватські бани чи угорські королі, ні вірменські царі чи багдадські халіфи, ні конійські турецькі султани, ніже сам галицький князь Данило Романович не могли загрозувати життєвим центрам монголів з тієї простої причини, що вони не могли до цих центрів (у Монголії) домарширувати. Як монголи примудрялись перекидати великі війська через порожні степи Гобі, Сінцзяна і Казахстану – залишається таємницею (know-how) монгольських полководців. Жоден інший полководець того часу такого уміння не доказав.

Експедиція Рубрука по Закавказзю і Малій Азії (із візитами у столиці Конійського султанату та Кілікійського царства) дала йому матеріал для плану нового хрестового походу. Викладу цього плану присвячена вся остання, 53-я глава книги. Вести загарбницькі війни, на думку Рубрука, було легко:

За Русією, на північ знаходиться Прусія, котру всю нещодавно підкорили брати Тевтонського ордену. Звичайно, вони легко підкорили б Русію, якби тільки узялись за це (гл. 31).

Нам після смачного обіду
Завжди ввижаються побіди

– писав у свій час (за 80 років до Рубрука) його співвітчизник Кретъен де Труа. Такі заманливі перспективи ввижались и Рубруку. Пам'ятаючи, що король дав чесне християнське слово не воювати проти Єгипту (власне, на територіях, де б він міг зустріти мамлюків), Рубрук пропонував королю підняти новий хрестовий похід на допомогу Латинській імперії в Константинополі (як ми пам'ятаємо, такий план існував уже в 1249 р.). Похід мав бути спрямований проти «схизматиків» – Болгарського царства та Нікейської імперії. Після їх підкорення варто було зайнятись завоюванням Конійського султанату і «надати допомогу» (підкорити?) Кілікійській Вірменії.

Римські папи на той час (в 1250-х роках) час від часу закликали до хрестових походів то проти «**татар і схизматиків**», то проти «**схизматиків і татар**». Різниця істотна – адже кожен адміністратор знає: те, що стоїть після «і», ніколи не буде виконано. Рубрук краще ніж будь-хто в Європі розумів, що похід проти татар – це порожній звук, що він неможливий з чисто географічних причин, а от схизматики – це більш реально.

Зрозумів це і Данило Галицький, котрий протягом певного часу агітував папу за такий похід. Він зрозумів, що до татар оці хрестоносні вояки все одно не доберуться і нічого їм не зроблять, а от його князівство можуть захопити так само як Константинополь у 1204 р. На щастя для Данила, до такого походу не дійшло, і династія Романовичів не поділила долі династії Ангелів.

Послання Рубрука до короля було закінчене і відіслане, і з ним припиняються наші звістки про автора. Останній достовірний факт з його біографії – перебування у францисканському кляшторі в Акрі (1255 р.). Пізніше Рубрук таки повернувся до Франції і, мабуть, знову зайняв якесь місце при дворі короля.

Англійський вчений Роджер Бекон (бл. 1214 – бл. 1292) у своєму «Великому творі» (Opus Majus) писав, що зустрічався з Рубруком в Парижі, уважно переглянув книгу Рубрука та використав її дані з географії Азії у своєму творі.

Коли це могло бути?

Бекон, так само як і Рубрук, належав до ордену францисканців. В його біографії був період (1257 – 1265 рр.), коли генерал ордену заборонив йому викладати в Оксфорді та віддав його під нагляд до кляштору в **Парижі**. Коли це так, то ліпшої нагоди для знайомства з Рубруком не могло бути – адже вони щодня зустрічались за спільною молитвою і трапезою.

В 1265 р. новий папа Климент 4-й наказав звільнити Бекона, і в 1267 р. він надіслав папі свій «Opus Majus». Отже, його знайомство з Рубруком сталося до 1267 року (а найпевніше, в 1257 – 1265 рр.).

Де й коли Рубрук помер і був похований – ніяких вказівок не збереглося, а припущення дослідників, як ми бачили вище, вельми суперечливі. Ми можемо констатувати, що це залишається невідомим.

В селі Рубрук у Франції нині діє музей найвидатнішого уродженця цього поселення. І цей музей залюбки відвідують делегації з Монголії. Плани хрестових походів здані до архіву, а ім'я мандрівника і письменника сприяє взаєморозумінню людей з різних кінців земної кулі.

Висновки

«Який біс поніс його на тую галеру!? – питає читач. – Невже окрім фізиків-теоретиків нема кому написати про Рубрука?»

Як на це відповісти? Звичайно ж, такі люди в Україні є. В моїй статті заторкнуто джерела праці Рубрука – на це є в нас спеціальний Інститут джерелознавства; в статті дано коментарі до твору – і для цього є спеціальний Інститут археографії, який має готувати коментовані видання історичних джерел; в статті змальовано історичний контекст подорожі – і на це є спеціальний Інститут історії; в статті я торкався минулого Судака – так і для цього (для вивчення історичного минулого Судака) створено спеціалізовану **наукову** установу (Національний заповідник «Софія Київська»).

З науковців перелічених установ можна сформувати цілий батальйон, і якби якість можна було замінити кількістю, всі згадані науки давно б у нас процвітали. Але реалії нашого життя такі, що кількість залишається собі просто кількістю і вперто не хоче переходити у якість. Бажання працювати, здоровий глузд і критичні здібності належать до категорії якостей, і якщо їх нема – то ніякої науки й не буде, скільки б бюджетних грошей в неї не вкладати.

Тому нехай інститути витрачають бюджетні гроші, а науку буду писати я.

Наука моя, звичайно, не дуже мудра, тому що я не здогадався створити новий науковий напрямок (ну, скажімо, рубрукознавче рубрукознавство). А якщо немає наукового напрямку – не можна створити інститут або хоча б відділ і просити для нього бюджетні кошти. А якщо немає розкрадання бюджетних коштів – то яка ж це наука?

Написавши про Рубрука цілу книгу, я коротко підсумую ті нові елементи знання, які в ній знаходяться. Перший і найголовніший висновок – той, що ніякої революції в наших поглядах на Рубрука не потрібно, існуючі уявлення про нього загалом відповідають дійсності. Разом з тим:

1. Намальовано досить широке історичне тло, з якого випливає особливість місії Рубрука порівняно з іншими католицькими посольствами до монголів.

2. Подано нові біографічні риси:

- знайомство Рубрука з астрономією;
- знайомство Рубрука з медициною;
- участь Рубрука в єгипетському поході 1249 р.;
- знайомство Рубрука з Роджером Беконом в 1257..1265 роках;

3. Визначено письмові джерела праці Рубрука:

- встановлено усі біблійні цитати (їх виявлено 13). Виявлено випадки цитування інших (не встановлених) текстів релігійного змісту;
- 6 разів згадано Ісидора Севільського; повний обсяг запозичень з нього поки що не можна встановити – для цього треба провести повне співставлення текстів;
- не можна поки що встановити, чи цитати з давньоримських авторів (Солін, Вергілій) зроблені безпосередньо чи за посередництвом праці Ісидора;
- встановлено, що Рубрук використав «Одкровення Мефодія Патарського»;
- проаналізовано цитоване Рубруком «пророцтво Акатрона», встановлено, що цей твір написано у Вірменії в 1230..1250-і роки;
- встановлено, що Рубрук використав письмовий звіт угорського домініканця Юліана з поїздки до Башкирії в 1236 р.;

4. Складено таблицю усіх хронологічних вказівок і для всіх дано перевод у дні й місяці; при цьому ряд датувань уточнено.

5. Проаналізовано міри, якими користувався Рубрук. З них найважливішою виступає «день шляху», який коливається від 15 до 52 км.

6. Проаналізовано французькі реалії, які Рубрук згадував для пояснення того, що він бачив.

7. Проаналізовано звістки Рубрука про Русь та руських полонених в Монголії. Число полонених виразно зменшується у напрямку із заходу на схід.

8. Детально розглянуто звістки Рубрука про Судак, встановлено, що він на той час не мав укріплень і не грав ролі у західноєвропейській торгівлі.

9. Історичні відомості у творі Рубрука виразно розпадаються на три групи:

- відомості з біблійних і античних часів;
- відомості з часів раннього християнства. Вони нечисленні (4 епізоди), але усі на диво точні;
- відомості з новітньої історії та сучасності (кін. 12 – 1 пол. 13 ст.);
- побудована діаграма співіснування історичних діячів; з неї видно, що найдавніші дані Рубрука стосуються 1170-х років;
- запропонована нова інтерпретація: Кон-хам – це Єлюй Чжунху (1177 – 1211), а король Іоан – Кучлук (1211 – 1218);
- датовано і при потребі прокоментовано (з деякими уточненнями) всі історичні звістки Рубрука;

10. Географічні відомості Рубрука досить рясні, всього він згадує понад 300 географічних назв.

- докладно простежено шлях поїздки Рубрука, орієнтовно встановлено його проміжні пункти і швидкість руху на окремих ділянках;
- висловлено припущення, що шлях Рубрука в Казахстані проходив через хребет Упитау;
- встановлено, що велика ріка, яка зникає в пісках – це не Талас, як думали раніше, а Чу;
- запропоновано локалізацію міста Болат – сучасне родовище золота Аксі на крайньому заході Китаю;
- встановлено, що велике місто Кайлак – це Кульджа (сучасний Інін) на крайньому заході Китаю; відхилено прийнятий раніше варіант маршрута Рубрука на північ від Джунгарського Алатау і запропоновано новий, південний маршрут;
- гіпотетично встановлено місце, де Рубрук зустрів ставку Мунке (325 км на південь від сучасного Улан-Батора);
- запропоновано перестановку двох уступів тексту, завдяки чому опис подорожі вздовж ріки Аракс набуває стрункості та логічності;
- встановлено, що Рубрук відвідав місто Ані у Вірменії;

- висловлено припущення, що місто Марсенген у Рубрука відповідає сучасному Кагизману, а Камаф – сучасному Кемаху (Туреччина);
- на підставі цих уточнень укладено картосхеми поїздки Рубрука.

11. Етнографічні спостереження Рубрука стосуються 54 народів; він згадував 6 релігійних систем, 10 різних мов, 8 систем писемності. Систематизація цих даних за ознакою належності до світових релігій показує наступний ряд (від своїх до чужих): християни – несторіани – мусульмани – буддисти – монголи.

12. Дано мотивовану критику фантастичної концепції «жовтого хрестового походу» монголів в Передню Азію.

Стаття написана в 2012 р.

Дана версія документа згенерована 3 жовтня 2013 р.